

GLOBALIZÁCIÓ ÉS IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS

(Gábor Kálmán)

IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS

*A tanulmány elkészítésekor figyelembe vettük a kilencvenes években az Oktatókutató Intézetben folytatott lokális vizsgálatainkat Sopronban, Salgótarjánban, Tamásiban, Győrött, Kecskeméten és Békéscsabán, Székelyudvarhelyen és Kolozsvárott (Gábor Kálmán és társai (1997), illetve a következő tanulmányokat: Az iskolai ifjúsági korszak előtt? Sopron és Salgótarján esete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1998) A tamási fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1998) A kecskeméti fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1998) A hevesi fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán (1998) Fordulat előtt? A romániai magyar és román fiatalok összehasonlító vizsgálata. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1997)) Felhasználtuk továbbá az **Ifjúság 2000**®, a **MOZAIK 2001**® Nemzeti Ifjúságkutató Intézet által koordinált országos, illetve a határon túli fiatalokra vonatkozó vizsgálatok eredményeit. Végül felhasználtuk még az Oktatókutató Intézetben folytatott legutóbbi vizsgálataink a **Győr Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok**® c. kutatás és 2001/2002-ben készült **Elsődleges hallgatók szociológia vizsgálata**®, valamint a **Sziget kutatások 2000-2003**® közötti eredményeit.*

Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. *A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghosszabbodása, az „amatőr” ifjúsági státusz „professzionális” státusszá alakulása.* A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezeteket) a közvetett ellenőrző intézmények – mass mediák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. A magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével a nyugat-európai ifjúság körében megfigyelt legfontosabb tendenciák a magyar fiatalok körében egyre inkább érvényre jutnak. A kilencvenes években Magyarországon is kialakult az új, az iskolai ifjúsági korszak. Megteremtődtek az iskolában eltöltött idő megnövekedésének előfeltételei közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a középosztályosodás, a gazdasági, technológiai fejlődés, a fogyasztás expanziója révén (fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése), amely a fiatalok körében egyre növekvő emancipálódási törekvésekkel párosult.

Az iskolai ifjúsági korszak beköszönté a nyugat-európai ifjúságkutatók által korábban felvázolt két forgatókönyvet kínálta a kilencvenes években a magyar fiatalok számára is: Az egyik, „*a munkanélküliség szcenáriója*” Nagy-Britanniában a hetvenes évek során alakult ki. Az úgynevezett „két ország”-modellben a hátrányos helyzetűek rugal-

mas munkaerő- tartalékokként a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezik. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalók. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani. (Chisholm, L. 1992, 63). A munkanélküliség scenáriója azzal jár, hogy potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója. A piaci rendszer kialakulása, az osztályrendszer átalakulása, amely a szociális és oktatási intézmények „piacosításával” is jár, azaz az állami intézményrendszer romlása az alsó réteg újratermelődését még tovább erősíti.

A másik pedig „a szabadidő scenáriója”, ami letörli a stigákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új, „dologtalan” szabadidős osztály alapját képezik. Ez a scenárió a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik (Chisholm, L. 1992, 63). A szabadidő-scenárió a társadalom középosztályosodásával jár együtt. A középosztályosodó fiataloknak egyik fontos területe a szabadidő, a szabadidőipar kiépülése. „A szórakozóhelyeken bekövetkező változások alapja az, hogy a szórakoztatóipar képviselői hisznek abban, hogy felhasználóik természete változik, úgy látják őket, mint akik rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, amelyek korábban egyértelműen a középosztály tagjait jellemezték, mint például a tehetség, a mobilitás, és a képesség arra, hogy a számukra felkínált szórakozási lehetőségek között ‘racionális’ alapon tudnak választani. Ez a változás jelenik meg abban, hogy a hangsúly a ‘szórakoztatóiparban’ tapasztalható ‘versenyen’ van, de megragadható abban is, hogy a vásárlót már nem a ‘tagnak’, hanem a ‘fogyasztónak’ tekintik” (Clarke, J. – Jefferson, T. 2000, 118).

AZ OKTATÁSI RENDSZER ÁTALAKULÁSA

Napjaink egyik vitatott kérdése a magyar oktatási (közoktatási) rendszer átalakulását elemzők körében az, hogy mi az eredménye az oktatási rendszer szerkezetváltásának. Igen szenvedélyes viták folynak arról is, hogy napjainkban a magyar oktatási rendszerben csökkentek vagy pedig növekedtek a tanuló fiatalok esélyegyenlőtlenségei. Az egyik oldalon az a nézet uralkodik, hogy az oktatási rendszer nyitottabbá vált a szerkezetátalakulás során, mások azt hangsúlyozzák, hogy a kilencvenes évek változásai az oktatási rendszer „elitközpontúságához” vezettek. Az egyik nézet képviselői az oktatási rendszer sokféleségét, a másik nézet képviselői pedig az oktatási rendszer kettészakadását, illetve az iskolázatlan, falusi társadalmi csoportok gyerekeinek az oktatási rendszerből való egyre nagyobb mértékű kirekesztődését hangsúlyozzák. Az egyik nézet képviselői a piac-kompatibilis iskolarendszer jöttének elkerülhetetlenségét, má-

sok a piacnak az esélyegyenlőségre gyakorolt romboló hatását emelik ki. A piac-kompatibilis oktatás mellett érvelők, különösen a felsőoktatás területén, azt hangsúlyozzák, hogy a különböző társadalmi csoportok felismerve a helyzetüket, tudatosan megválasztják, hogy hol, milyen irányban tudnak karriert csinálni. A másik tábor viszont azzal érvel, hogy a társadalmi szelekció a felsőoktatási rendszerben soha nem volt olyan erős Magyarországon, mint napjainkban, illetve a kilencvenes években.

A közoktatási rendszer átalakulásának markáns kritikája fogalmazódik meg Gázsó Ferencnek a Századvégben megjelent vitaindító tanulmányában. Gázsó szerint az oktatási expanzió forráshiányos közoktatásban és felsőoktatásban következik be, következésképpen további polarizációval jár „az alsó társadalmi rétegek esélyhátránya egyre inkább növekszik”. Hangsúlyozza, hogy az „esélykülönbségek drasztikus növekedését jól érzékelteti, hogy a felsőfokú továbbtanulás szempontjából kitüntetetten kedvező esélyeket hordozó iskolatípusban, a gimnáziumban a korábbi ötszörös esélykülönbségek tizenegyszeresre növekedtek az elmúlt években (Gázsó 1997, 94). Azt állítja továbbá, hogy „a társadalmi szempontból szélsőségesen szelektív felsőoktatás kialakulását immár empirikus tényként kezelhetjük” (Gázsó 1997, 95).

Ezzel szemben az ifjúsági korszakváltás tézisének hangsúlyozásával azt állítjuk, hogy az oktatási rendszer átalakulása szorosan összefügg a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével. Az új ifjúsági korszaknak, az iskolai ifjúsági korszaknak a feltételei a kilencvenes években Magyarországon is kialakulnak: iskolában eltöltött idő megnövekedik, a kilencvenes években megvalósul a közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a társadalom középosztályosodik (Kolosi 2000). A középosztályosodással jár a fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése, azaz a középosztályosodási folyamat nagy mértékben meghatározza a fiatalok iskolai életútját, életkarrierjét és életesélyeit. (Gábor 2000).

Gázsó-féle értelmezés szerint viszont „nem egy középosztályosodó, a társadalmi esélykülönbségeket mérsékelten újratermelő szerkezet alakult ki, hanem egy szélsőségesen megosztott társadalom. Egy olyan polarizált társadalom, amely a legkevésbé sem hasonlít azokhoz a nyugati társadalmakhoz, amelyek a második világháborút követő évtizedekben, a középosztályosodási folyamat keretei között kialakultak, és népszerűen jóléti társadalmakként definiálódtak.” Gázsó szerint Magyarországon „egy rendkívül erőteljesen polarizált háromosztatú társadalomszerkezet jött létre, egy privilegizált társadalmi csoporttal. Tagjai a társadalmi-gazdasági folyamatok haszonélvezői a magyar társadalomnak legfeljebb 10%-át alkotják. Ezután van egy státusörző és kis mértékben státusgyarapító középosztályszerű képződmény, amelybe legfeljebb a társadalom egyharmada tartozik. Ezt követi azután a harmadik szint, a társadalom talapzatán álló óriási tömeg, amelyből 60% semmiféle felhalmozásra nem képes... Ez a nagy tömeg igen erősen tagolt. Az alján helyezkedik el a társadalom egyötödét reprezentáló új underclass, azaz alsóosztály.” (Gázsó 2000, 10-11)

DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK

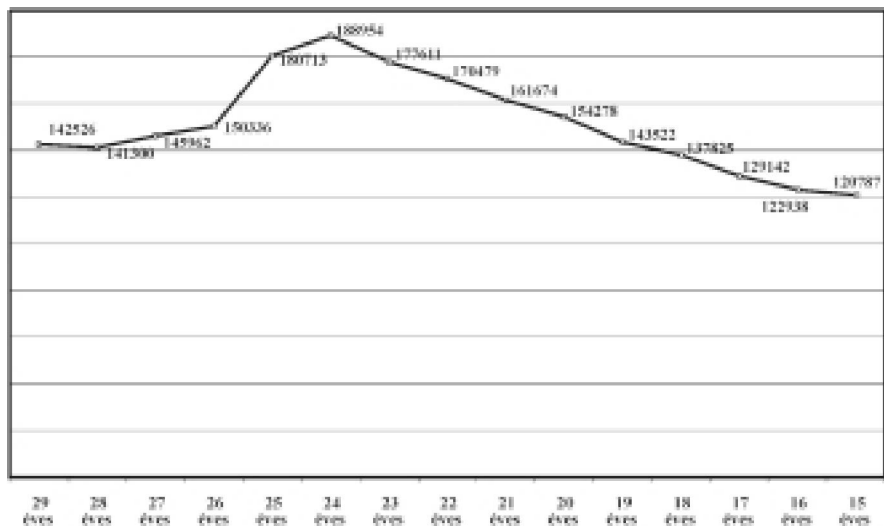
A társadalmi átalakulás és a fiatalok esélyeinek értelmezésében figyelembe kell venni a demográfiai tényezőket, a közoktatási rendszer átalakulását és azzal összefüggésben a munkaerő-piaci helyzet alakulását. Az oktatás helyzetét alapvetően meghatározza az egyes korosztályok létszáma, összetétele.

Magyarországon az utóbbi évtizedekben a korosztályok száma különösen gyorsan változott. A hatvanas évtized elejének rendkívül alacsony létszámú korosztályai után következtek a hetvenes évek közepén született nagylétszámú korosztályok. A demográfiai csúcs tanulói a közoktatásból már kikerültek, az elmúlt években az általános iskolákban, két éve a középfokú oktatásban is egyre kisebb létszámú korosztályok vesznek részt. A középfokú oktatás most érkezett el a radikális tanulólétszám-csökkenéshez. Miközben az általános iskolákban ez a folyamat lassan befejeződik. Kozma Tamás mutatott rá a demográfiai hullámhegyek és völgyek oktatásra gyakorolt hatására. Kozma Tamás hangsúlyozza, hogy a „legutóbbi demográfiai hullámhegy idején (1974-76) volt olyan esztendő, amikor csaknem 200 ezren születtek: belépésük és áthaladásuk az oktatási rendszeren olyan feszültségeket és problémákat okozott, amelyet máig tapasztalunk – anélkül, hogy világosan látnánk az eredeti okait (Kozma 1995, 213). Ezt a korosztályt végigkísérve hívja fel a figyelmet az iskolai férőhely problémájára, az általános iskolai lemorzsolódás növekedésére, a középiskoláknak a növendékek „elhalászására”, következésképpen ez a folyamat egyes általános iskolák gyerekhiányához, illetve bezárásához vezetett és így tovább.

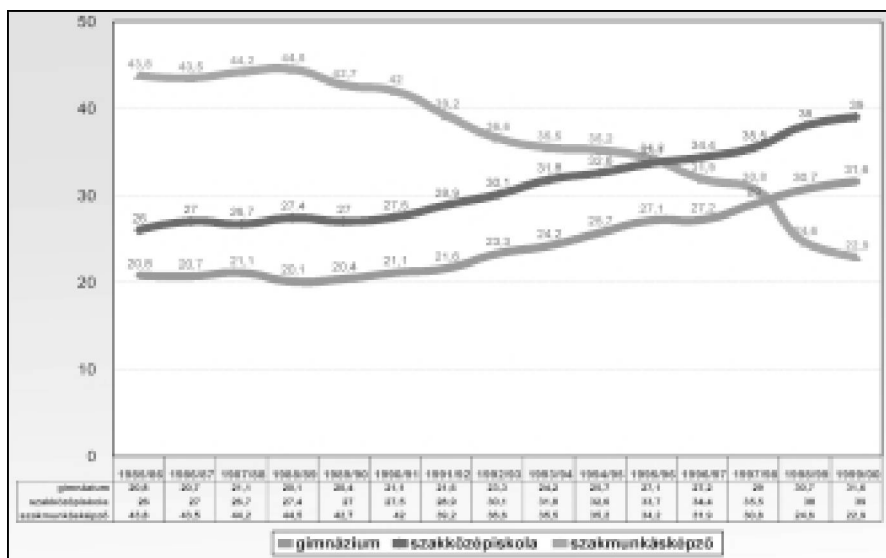
Kemény István is kiemeli, hogy a „középiskolai továbbtanulási esélyeket például meghatározza az, hogy a 15 éven aluli évfolyamok létszámai jóval kisebbek, mint a 15 éves és 15 évnél idősebb évfolyamoké. A most kezdődő években ezért sokkal könnyebb lesz a középiskolába való bejutás. A különbséget már akkor láthatjuk, ha a mai 18 évesek 178 ezres létszámát a 14 évesek 144 ezres létszámával összehasonlítjuk. 1994 szeptemberében a 15-19 éves korcsoport létszáma 883 ezer, az egy-egy évfolyamra jutó átlagos létszám 176 ezer volt. Ma viszont a 14 évesek létszáma 144 ezer, a 13 éveseké 138 ezer, a 12 éveseké 129 ezer, a 11 éveseké 123 ezer és a fiatalabb évfolyamok átlagos létszáma is 123 ezer.” (Kemény 1996a).

Az 1. számú grafikonról leolvasható, hogy az Ifjúság 2000-ben vizsgált 15-29 éves korosztály eltérő létszámú évfolyamokból tevődik ki. A legidősebbeket a 27-29 éveseket követő 23-26 évesek a demográfiai hullámhegy csúcsán helyezkednek el. Őket követik a 20-22 évesek, akik a hullámhegy leszálló ágán találhatók, de még többen vannak, mint a legidősebbek (27-29 évesek), majd a 18-19 évesek után a 17 évesekkel kezdődően a 15-16 éves, igen alacsony létszámú korcsoportok következnek.

A 15-29 éves fiatalok demográfiai görbáját összevetve a korosztály középiskolai továbbtanulásának trendjével (lásd 2. számú grafikon) azt látjuk, hogy a demográfiai hullám leszálló ágba kerülése összekapcsolódik a középiskolában továbbtanulók növekedésével, és a szakmunkásképzőben továbbtanulók csökkenésével. A 2000-ben 22 éve-

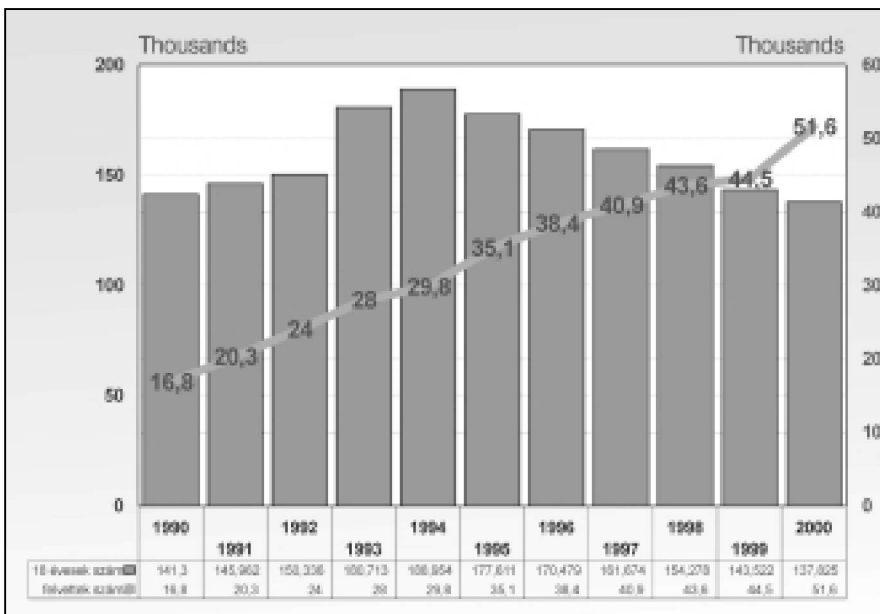
1. grafikon
15-29 évesek számának alakulása 2000-ben

2. grafikon
Az általános iskola után továbbtanulók középiskola típusonként

seknél a szakmunkásképzőben továbbtanulók aránya 40% alá esik. A 2000-ben 18 évesek azok, akik közül 15 éves korban többen tanultak tovább szakközépiskolában, mint szakmunkásképzőben, és a szakközépiskolában továbbtanulókkal párhuzamosan emelkedik a gimnáziumban továbbtanulók aránya, akiknek aránya a 2000-ben 15 évesek esetében már meghaladja a 30%-ot (*Jelentés 2000* 418).

Liskó Ilona hangsúlyozza: „Az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően a középfokú oktatás intézményrendszerén belül jelentősen megváltoztak az arányok. A '90-es években fokozatosan növekedett a középfokon és ezen belül az érettségit nyújtó iskolatípusokban továbbtanulók aránya. Míg korábban egy-egy korosztály fele szakmunkásképzőbe, másik fele érettségit adó középiskolákba járt, az elmúlt években határozottan csökkent a hagyományos 3 éves szakmunkásképzés és növekedett az érettségit is nyújtó középiskolai képzés jelentősége. A szakmai iskolák többsége vegyes profilúvá vált, és az iskolákon belül fokozatosan emelkedett a szakközépiskolai osztályok és az odajáró gyerekek aránya. 1995-ben a 8. osztályt 122 ezren fejezték be eredményesen. A végzetek csaknem valamennyien (99,3%) továbbtanultak középfokú iskolában. A továbbtanulók nagyobb hányada (61%) folytatta tanulmányait középiskolában (100 főből 27 gimnáziumba, 34 szakközépiskolába iratkozott be). Az érettségit nem adó szakmunkásképző iskolákba és szakiskolákba a továbbtanulók 34%-a iratkozott be az 1990. évi

3. grafikon

A felsőoktatásba felvettek száma és a felvétel évében 18 évesek száma

45%-kal szemben.” (Liskó 2000, 115-116). A kilencvenes évek alapvető tendenciája középfokon az érettségit adó intézmények felé való elmozdulás, amely már önmagában a fiatalok iskolában eltöltött idejének növekedéséhez vezet.

A kilencvenes évek legfontosabb tendenciája tehát az iskolai végzettség hosszú távú emelkedése. emellett fontos hangsúlyozni azt is, hogy ez időszakban az 1974 és 1976 között született nagyobb létszámú korosztály is átvonul az oktatási rendszeren. A kilencvenes években igen lényeges oktatáspolitikai változtatások történtek: a felsőfokú intézetek ösztönzése a hallgatói létszám emelésére, a középfokú oktatásban az érettsé-

	15-19 éves	20-24 éves	25-29 éves	Összesen
Általános iskola/tanul	2,1	0	0	0,6
Általános iskola/nem fejezte be	1	1,5	1,6	1,4
Általános iskola/befejezte	6,9	9,2	12,4	9,7
Szaktanulmányozó/tanul	12,7	0,2	0,1	3,7
Szaktanulmányozó/nem fejezte be	1,2	1,2	1,9	1,5
Szaktanulmányozó/befejezte	6,5	27	33,7	23,5
Szakközépiskola/tanul	26,5	1,3	0,3	8,1
Szakközépiskola/nem fejezte be	0,4	1	1,1	0,9
Szakközépiskola/befejezte	2,6	14,1	15,7	11,4
Gimnázium/tanul	26,2	2,1	1,2	8,6
Gimnázium/nem fejezte be	0,2	0,5	0,7	0,5
Gimnázium/befejezte	1,8	8,2	9,2	6,7
Technikum/tanul	4,1	0,9	0	1,5
Technikum/nem fejezte be	0	0,1	0,1	0,1
Technikum/befejezte	0,4	4,7	4	3,2
Főiskola/tanul	3,8	12,2	2,5	6,4
Főiskola/nem fejezte be	0	0,8	0,4	0,5
Főiskola/befejezte	0	4	7,7	4,2
Egyetem/tanul	3,4	9,7	2,3	5,3
Egyetem/nem fejezte be	0	0,1	0,3	0,2
Egyetem/befejezte	0	0,8	4,2	1,8
PhD/tanul	0	0,1	0,5	0,2
PhD/befejezte	0	0	0	0
Mindösszesen	99,8	99,7	99,9	100

1. táblázat

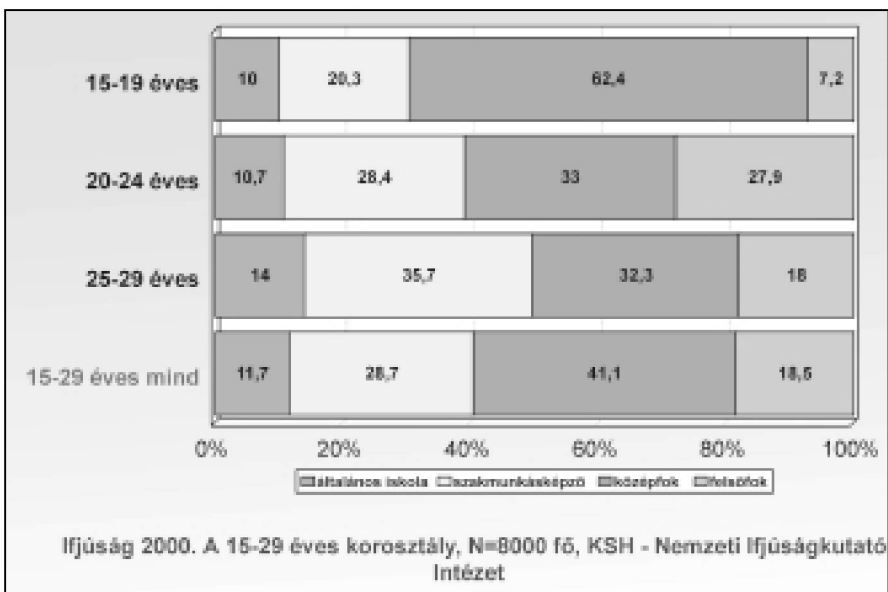
A jelenlegi iskolai szint (részletes) életkor szerint (N=7917)

git adó típusok kiterjesztése, a szakmai iskolai képzésben részt vevők létszámának csökkentése és így tovább (Andorka 1996).

A 3. számú grafikonon pedig jól látható, hogy a kilencvenes második felében nem csak a felsőoktatásba felvettek emelkedése, de az egyes évfázatok csökkenése is oka annak, hogy egy korosztályból egyre többen kerülnek be felsőoktatásba. A kilencvenes években a közoktatás és a felsőoktatás expanziójának, a piacgazdaság kihívásainak következményeként a 15-29 éves fiatalok körében a tanuló és egyre tovább tanuló fiatalok csoportja növekedett, különösen a kilencvenes évek második felétől, tehát egyre kedvezőbb demográfia háttérben valósul meg, amely tovább növelheti a tanuló fiatalok közötti versenyt.

A továbbiakban megvizsgáljuk, hogyan alakult 2000-ben Magyarországon, korcsoportonként a 15-29 éves fiatalok iskolázottsága.

A Ifjúság 2000 vizsgálatban azt látjuk, hogy 15-29 éves korosztályban a legnagyobb a szakmunkásképzőt végzetek csoportja (23,5%). A második a szakközépiskolát és gimnáziumot végzetek csoportja (11,4%, illetve 6,8%; összesen 18,2%). A harmadik legnagyobb csoport viszont még az általános iskolát befejezettek csoportja (9,7%). A tanuló fiatalok körében viszont a legnagyobb a szakközépiskolában és gimnáziumban tanulók csoportja (8,1%, illetve 8,6%; 16,7%). A főiskolát és egyetemet elvégzők aránya – 4,2%, illetve 5,3% – összesen: 9,5% – ennél magasabb a tanulók aránya 6,4%, illetve

4. grafikon
Az iskolai szint korcsoportok szerint

5,3% összesen: 11,7%. A tanuló fiatalok közül a szakmunkástanulók már a harmadik helyre estek vissza 3,7%-kal. Figyelemre méltó még a különböző iskola szinteken lemorzsolódók aránya: az általános iskolát nem fejezte be 1,4%, a szakmunkásképzőt a 1,5%, a gimnáziumot és a szakközépiskolát 1,4%, a főiskolát és az egyetemet 0,7%! (lásd: 1. számú táblázat)

Az Ifjúság 2000 vizsgálat adatai alapján az ezredfordulóra Magyarországon *egy új ifjúság képe rajzolódik ki*. A kilencvenes években a közoktatás és a felsőoktatás expanziójának, a piacgazdaság kihívásainak következményeként a 15-29 éves tanuló fiatalok váltak a fiatalok egyik legfontosabb csoportjává. Ez összefügg azzal, hogy az iskolázottsági szint emelkedik, az iskolában eltöltött idő megnövekszik: a 20-24 évesek 27,9%-a tanul főiskolán, egyetemen, illetve fejezte be a főiskolát, egyetemet, addig a 25-29 éveseknek 18%-a. A 15-24 éves fiatalok közül a 15-19 évesekre a középiskolába járás, a 20-24 évesekre pedig a felsőfokú intézményekbe járás, illetve befejezése jellemző, szemben a 25-29 évesekkel, akik többsége szakmunkásképzőt, illetve középiskolát végzett.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS NÖVEKVŐ EGYENLŐTLENSÉGEK

Nemzetközi tendencia, hogy egyre többen és magasabb életkorig vesznek részt az iskolarendszerű képzésben, nagyobb tömegek számára mind későbbi időszakra tolik tehat a munkaerőpiacra való kilépés időszaka. Az oktatás ilyen értelmű expanzióját részben a gazdasági fejlődés igényei kényszerítik ki abban az értelemben, hogy a dolgozóknak egyre több és színvonalasabb képességre van szükségük. Az oktatás expanziója szorosan összefügg a munka világával is, beleértve a munkanélküliséget is, amely minden fejlett országban azzal jár, hogy a fiatalok munkájára egyre későbbi életkorban van és lehet szükség, illetve azzal, hogy egyre nehezebbé válik a fiataloknak a munkaerőpiacra való belépése is. A gyermek és ifjúkor meghosszabbodása mellett az oktatás expanzióját társadalompolitikai törekvések is szorgalmazzák, de az expanzió mértékadó elemzések szerint ma fejlett világ-szerre öngerjesztő, gyorsító folyamatnak is látszik: a magasabban képzett szülők gyermekeiknek is magasabb, sőt, a sajátjuknál is magasabb képzettséget igényelnek (Lukács 1996; Gábor 1996) „Egy 1995-ös számítás szerint a fejlett országokban az 1992-ben öt éves gyerekek változatlan trendekkel átlagosan az alábbi mennyiségű – tanévekben mért – időt fognak teljes idejű nappali képzésben illetve felsőoktatási intézményekben tanulni: Észak-Amerikában 14,2-14,7 évet, Európai Unió tagállamaiban 13,4-15,9 évet, a többi európai OECD országokban 9,4-15,4 évet, Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban több mint 12 tanévet” (Lukács 1996, 208).

A magyar oktatási rendszer átalakulása felgyorsult, miközben az oktatási rendszer esélyegyenlőség-központú ideológiája több ponton megkérdőjeleződött. A megkérdőjelezés nem feltétlenül az egyenlőtlenségek növekedésének következménye, hanem inkább annak, hogy a tömegesedés, demokratizálódás, globalizálódás nem vezet az

egyenlőtlenségek csökkenéséhez, hanem új típusú egyenlőtlenségek jönnek létre. (Lukács 1996)

Az oktatási expanzió tehát a származási, területi és etnikai egyenlőtlenségek megmaradása mellett következik be. Különösen élesekké válnak az etnikai különbségek. Jól megfigyelhető mind az iskolázottsági, mind a munkaerő-piaci pozíció szerint a roma fiatalok hátrányos helyzete: „A 15-19 éves korcsoportban 1993 végén a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 15,1% volt, a romáknál 15,6%, a munkanélküliek aránya a nem romáknál 7,2%, a romáknál 11,4%, az inaktívaké a nem romáknál 77,7%, romáknál 73,0%. Ezek az arányok látszólag közel állnak egymáshoz. A látszat azonban csal. A majdnem 78% inaktív nem roma személynek döntő többsége (a korcsoport 70,1%-a) tanuló volt. A ténylegesen inaktív személyek aránya 7,6%. A roma fiataloknak viszont csak 24,9%-a volt tanuló. A nem roma tanulók 5,2%-a főiskolára vagy egyetemre járt, 55,5%-a szakközépiskolába vagy gimnáziumba és csak 6,2%-uk általános iskolába. A 15-19 éves roma tanulók 45,4%-a általános iskolába járt, 10%-a szakiskolába, 30,8%-a szakmunkásképzőbe, 13,5%-a szakközépiskolába vagy gimnáziumba és 0,2%-uk folytatott felsőfokú tanulmányokat” (Kemény 2000, 70).

Az iskolaszervezet átalakulása során, különösen a kis iskolákkal kapcsolatban figyelhető meg a területi különbségek növekedése. „A kis iskolák ügye szorosan összefügg a kistérségek problémájával. Az iskolák több mint fele (58%) községekben található, miközben az osztályok 44%-a, a pedagógusok 41%-a található itt, és a tanulók 40%-a tanul ezekben az iskolákban. Az összevont osztályok aránya a városokban elenyésző, az ilyen osztályok 86%-a a községekben van. Ennek megfelelően az egy iskolára jutó tanulók száma messze alacsonyabb, mint a városokban (miközben a különböző típusú városok átlagszámait közt nem annyira nagy a különbség), az egy osztályra és egy pedagógusra jutó tanulók számában viszont nem akkora a különbség a községek javára. A 10.000 fő alatti településeken volt található az iskolák 60,5%-a, míg a tanulók 42,1%-a tanult ezeken a településeken. Az 500 fő alatti településeken átlagosan 51 fős iskolák működnek, ami a 10.000 fő alatti településeken működő iskolák átlagának is kevesebb, mint harmada. A legújabb monitor vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy az elmúlt években is csökkent a tanulmányi teljesítmények tükrében mért oktatás színvonala, és ezen belül is nőtt a szakadék a falusi, községi és a városok iskolák között - az utóbbiak javára” (Lannert 1996, 222-223).

„Az oktatási rendszer átalakulását nagy mértékben befolyásolja az is, hogy Magyarország mozgásterét és lehetőségkörét a globalizációs folyamatok jórészt elháríthatatlan hatásai, továbbá az euro-atlanti integrációba való beilleszkedés feltételei és szükségletei határozzák be” (Gász 2001, 137). A kilencvenes évek közepére Magyarországon kiépült a piacgazdaság, amely azt is eredményezte, hogy a magyar fiatalokat ugyanazok a kihívások érik, mint a fejlett világ ifjúságát.

„1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat – Magyarországon legalábbis a kilencvenes évek közepére – befejeződött. Létrejöttek a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem vár-

ható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Franciscóban, és a legkönnyörtelenebb, leghatékonyabb módon, naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piacgazdaságnak az alapintézményei: a pénzügyi-szolgáltatási rendszer, a kereskedelem-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrárgazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni... A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát.” (Lengyel 2000, 39-40).

Azaz a magyar fiatalokat a kilencvenes években ért kihívásokat a globalizált világ kihívásainak is tekinthetjük, melynek eredményeképpen az ifjúsági korszakváltás Magyarországon hihetetlen gyorsasággal ment végbe, és köszöntött be az iskolai ifjúsági korszak.

Az iskolai ifjúsági korszak kihívásainak egyike a *globális versenyhelyzet*: „A világgazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyed annyiért csinálják azt, amit ő. A napi verseny – hadd tegyem hozzá – természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer.” (Lengyel 2000, 41)

Az iskolai ifjúsági korszak magyarországi kialakulása Angliához hasonlóan (Chisholm 1993, 63.) a „két ország modell” fennmaradása mellett megy végbe: „Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyarországon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8% a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétszerese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17% a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ott lakók negyede” (Lengyel 2000, 43-44)

A Replika 1991. évi 4. számában Leszakadók – a gazdasági és társadalmi szerkezet-váltás alternatívái című vitában a közgazdászok és szociológusok már foglalkoztak a magyar társadalmi átalakulás következményeivel. Ebben a vitában Kemény István a munkanélküliség alakulásával kapcsolatban jegyezte meg, hogy a munkanélküliek egyik csoportja a fiatalok közül kerül ki. „Tavaly, 1990-ben 128 ezer volt a munkába lépő fiatalok száma. Ebben az évben 138 ezer, jövőre 140 ezer, 1993-ban 160 ezer lesz, és ez a magas szám még maradni fog 1994-ben és 1995-ben is. Már most nem találnak munkát a fiatalok. Minél nagyobb a számuk, annál rosszabb lesz a helyzetük, és mivel az oktatási rendszer, amelyet említettem, nem nyújtott nekik olyan képzést, amivel a piacon boldogulni tudnának, nem tudnak elhelyezkedni. Tehát munka közben sem tudnak megtanulni semmit, mert nem kapnak munkát. Ebből a sokezeres, sok tízezeres rétegből valószínűleg megint előáll az alkalmazhatatlanoknak egy másik nagy tömege” (Kemény 1991, 9)

Kemény azt is megjegyzi, hogy „Ilyen jelenségek Nyugat-Európa országaiban is tapasztalhatók. Egyáltalán nem állja meg a helyét az a feltevés, hogy ha nagyon gyorsan kiépítjük a piacgazdaságot és az nagyon jól fog működni, akkor az magától megoldja a tartósan munkanélküliek és az alkalmazhatatlanok problémáját. Való igaz az, hogy például Franciaországban vagy Angliában immáron tíz éve tart egy új leszakadási folyamat, amely azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a társadalomból kiesik tagjainak egy jelentős része. Erre nézve pedig nincsenek jó megoldások; tulajdonképpen még jó javaslatok sincsenek. Féltő, hogy ez a probléma nálunk sokkal nagyobb arányú lesz.” (Kemény 1991, 9)

Azaz a kilencvenes évek elején felvetődik az a kérdés, hogy a piacgazdaság kiépülése az ország globális világba való integrálódásával jár. A globalizálódás viszont a nyolcvanas évektől az egyenlőtlenségek növekedésével jár együtt.

„Angliában a 19. század vége óta jövedelemelosztási statisztikákat készítenek, s az azóta eltelt időszakot figyelembe véve a felsőbb és alsóbb társadalmi rétegek közötti jövedelmi különbségek most a legnagyobbak. Az Egyesült Államokban a jövedelmek egyenlőtlenségei az 1980-as évek óta számottevő mértékben emelkedtek: 1977 és 1989 között a jövedelmekben bekövetkezett emelkedés 60%-a a lakosság legtehetősebb 1%-ának hozott hasznot. 1989 és 1995 között pedig a legalacsonyabb keresetekkel rendelkezők között a férfiak 80, a nők 70%-ának reáljövedelme stagnált vagy csökkent (Wendt, Robert 2002, 64).

„1992 óta a jövedelmi egyenlőtlenségek Magyarországon – amely nem tartozik a szegényebb kelet-európai országok közé – élesen emelkedtek. A lakosság legjobban fizetett 10%-a most a bruttó jövedelem 25%-ához jut hozzá, míg a legszegényebb 10%-a csak 3,8%-kal rendelkezik. A növekvő munkanélküliség, a jövedelmi egyenlőtlenség, a hanyatló reálbér, a nyugdíj és a munkanélküli segély a létminimumon vagy az alatta élő emberek számának növekedését eredményezte.” (Wendt, Robert 2002, 65)

Ezt az állítást támasztják alá Ferge Zsuzsa vizsgálatai, aki a kilencvenes évek Magyarországon „az elszabaduló egyenlőtlenségekről” beszél (Ferge 2000). Az egyik legutóbbi tanulmányában pedig hangsúlyozza: „ami az egyáltalán mérhető jövedelmi

egyenlőtlenségeket illeti, a két szélső tized közti szorzó 1987-ben kevesebb mint ötszörös volt, 2000-ben pedig közel tízszeres” (Ferge 2002, 21).

Az elszabaduló egyenlőtlenségek regionális összefüggésben is megragadhatóak: „Mára a területi és települési egyenlőtlenségi rendszerben a két vagy egy évtizeddel korábbi időszaknak többszörösére ugrottak az egyenlőtlenségek, különösen pozitív pólus (a főváros és a nyugati országrész), a dinamika és az (új) gazdagság polarizációja tűnik szembe” (Matolcsy 2000, 21) Matolcsyék munkaközössége kiemeli: „A fővárossal együtt vizsgálva a megyék közötti – egy lakosra jutó GDP-vel mért – gazdasági fejlettség különbségeit, megállapítható a súlyozott relatív szórás növekedett (az 1975-ös 26,4 %-os 1997-ben 43,8 %-ra), a legfejlettebb és legelmaradottabb térség közötti olló nyílt (1975-ben a főváros és Szabolcs-Szatmár közötti fejlettségi rés több mint kétszeres volt, míg 1997-ben a Budapest-Nógrád arány az egy lakosra jutó GDP-ben már több mint három és félszeres). Csak a vidéket vizsgálva ellenben zárul a fejlettségi olló, csökken a szórás (22,2%-ról 19,4-re, s a szélső értékek Komárom és Szabolcs, illetve Fejér és Nógrád között lényegében azonosak azaz a vidék fejlettségét tekintve ma összességében homogénebb, mint kért évtizeddel ezelőtt, itt jellemző folyamat a ‘lefelé nivellálódás’.” „A nagy elmozdulás azonban tulajdonképpen nem a fejlettségi különbségek mértékében nem a fejlettség térszerkezetében van. Budapest kiugró dinamikája uralja az átalakulási folyamat markáns megosztó dimenzióját, az erős gazdasági tartalmú települési rangsort is. A hangsúly a települési tagozódás gazdasági tartalmán van, amely települési lejtőt a korábbi évtizedekben alapvetően formáló infrastrukturális, ellátottsági tagoltság mellé lépett. A településrendszer csúcán álló főváros mellett a nagyobb vidéki városokban nőtt leginkább a vállalkozási aktivitás, a munkanélküliség a városokban mindvégig 10% alatt maradt, a jövedelmek reálértéke is kevésbé csökkent” (Matolcsy 2000, 17)

Azaz a globalizáció kísérő jelensége „míg a munkafeltételek és a társadalmi biztonság a globális verseny által felülről diktált kényszerítő tényezők hatására romlanak, addig a tőketulajdonosoknak egyre több lehetősége van a legjövödelmezőbb befektetések fellelésére. A privatizáció csökkenő szolgáltatási díjakhoz és foglalkoztatáshoz vezet, ugyanakkor a privatizált vállalatok vonzó befektetési lehetőségeket kínálnak a tőketulajdonosoknak. Ily módon egy etnikai alapon megosztott társadalmi hierarchia van kiépülőben a globalizáció logikájával összhangban.” (Wendt, Robert 2002, 65)

A továbbiakban a fiatalok iskolai előmenetelét befolyásoló tényezőket vizsgáljuk, illetve az iskolázottsági szint és a munkába való átmenet kérdésével foglalkozunk. Közhely, hogy bármilyen jóindulatú oktatáspolitikai szándék mellett is, a társadalmi egyenlőtlenségek már az oktatás szintjén is reprodukálódnak. Az alsóbb rétegekhez tartozó családokból származó fiatalok gyengébb iskolákba kerülnek, illetve kisebb eséllyel vesznek részt a felsőoktatásban, az etnikai kisebbségek egyrészt nyelvi, másrészt pedig sajátos tradícióik által sikertelenebbek a képzések területén.

A regionális egyenlőtlenségek megragadásával arra is választ keresünk, hogy az iskolai hátrányok a prosperáló, illetve válságövezetekben növekednek, illetve csökkennek-e, másképpen fogalmazva választ keresünk arra, hogy a piaci rendszer fejlődése,

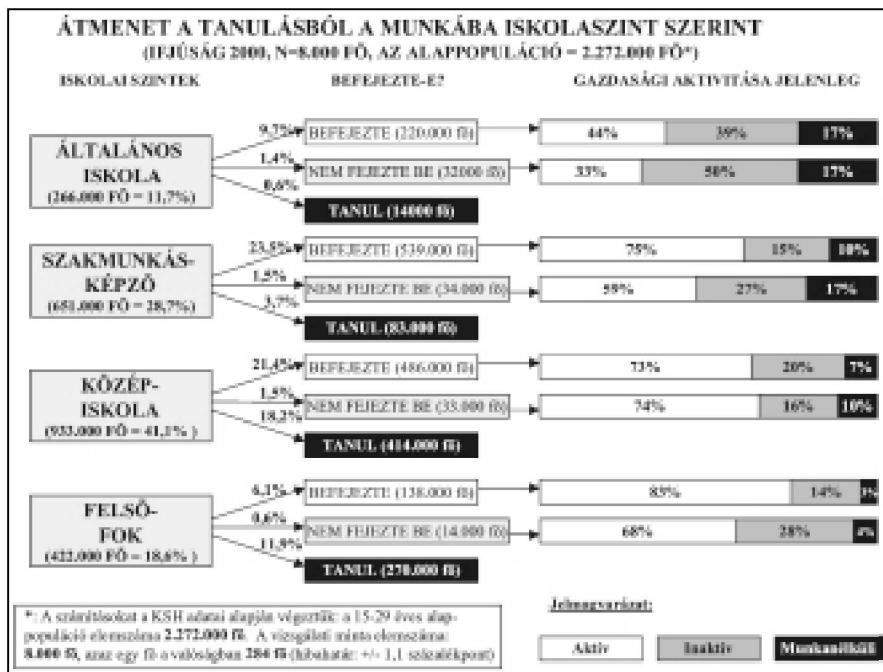
illetve annak kifejlődésének hiánya növeli-e az iskolázottsági egyenlőtlenségeket.

Kiemelten foglalkozunk azzal, hogy a fiatalok nyelvismeretét és kommunikációs státuszát milyen mértékben befolyásolják a származási, területi, etnikai és regionális különbségek, illetve kérdésünk az is, hogy a fiatalok körében beszélhetünk-e generációs szakadékról, és ha igen, ez a generációs szakadék milyen mértékben ágyazódik be a származási, területi, iskolai egyenlőtlenségek rendszerébe.

A fiatalok nyelvismeretének és kommunikációs státuszának vizsgálata választ adhat arra, hogy milyen mértékben képesek a magyar fiatalok válaszolni a globalizáció kihívásaira, és ebben az oktatási rendszer esélynövelő, illetve a „leszakadást növelő” szerepet tölt-e be.

15-29 ÉVES FIATALOK ELTÉRŐ ISKOLAI ÉS ÉLETESÉLYEI. ÁTMENET A TANULÁSBÓL A MUNKÁBA

Az Ifjúság 2000 adatai is azt mutatják, hogy az iskolai szint meghatározó szerepet játszik abban, hogy a fiatalok fehér vagy fekete kockára kerülnek.

1. ábra

- Azoknak, akik *nem fejezték be az általános iskolát*, csak egyharmada lépett be a munkaerőpiacra, csaknem egyötöde munkanélkülivé vált, és a munkanélkülieknek egyötöde soha nem dolgozott. Ezeknek a fiataloknak fele inaktív, akiknek mintegy háromnegyede soha nem dolgozott. (Lásd: 1. ábra)
- Azoknak, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége *befejezett általános iskola*, alig több mint kétötöde aktív kereső, csaknem egyharmada inaktív, akiknek mintegy fele nem dolgozott soha. A munkanélküliek aránya 16,7%, akiknek alig több mint egynegyede soha nem dolgozott.
- A *szakmunkásképzőt végzetteknek* háromnegyede aktív kereső. 15%-a inaktív, és egyötödük nem dolgozott soha. Munkanélküli 9,9%, akiknek egyötöde soha nem dolgozott.
- A *középiskolát végzetteknek* közel háromnegyede aktív kereső. Közülük 14,7% inaktív, és mintegy egyötödük nem dolgozott soha. A munkanélküli ebben a csoportban 6,8%, akiknek fele soha nem dolgozott.
- A *főiskolát és egyetemet végzetteknek* 81,7%-a aktív kereső, alig több mint egytizede inaktív, és 15%-a nem dolgozott soha. A diplomások 3,2%-a munkanélküli, és a diplomás munkanélkülieknek több mint a fele nem dolgozott soha.

A magyar fiatalok iskoláztatási esélyeinek eltérései, az egyes iskolázottsági szintekhez kapcsolódó eltérő munkaerő-piaci esélyek mögött felfedezhetjük a fiatalok iskolai ifjúsági korszakba való átmenetének két forgatókönyvét: a munkanélküliségi és a szabadidős szcenáriót. Az Ifjúság 2000 vizsgálatból az tűnik ki, hogy az általános iskola szintjén megrekedt a magyar 15-29 éves fiatalok közel 10%-a, valamint azok, akik már az általános iskolából lemorzsolódtak. Ők a magyar ifjúság alsó, reménytelenül leszakadt rétegét képezik. Ezen fiatalok körében a származási hátrányok a területi hátrányokkal halmozódnak, illetve ezek a hátrányok regionálisan is egyre inkább koncentráálódnak. Azok, akik csak általános iskolát végeznek, illetve kimaradnak az általános iskolából, szakmunkásképzőből, és szakközépből, valamint gimnáziumból, igen nagy eséllyel válnak munkanélkülivé. A munkanélküliségi forgatókönyv azzal jár, hogy potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója. Az Ifjúság 2000 adatai szerint kb. 78 ezer fiatal esetében mondható el, hogy a társadalom alatti osztály tagjaivá válhatnak. A megkérdezettek közül ugyanis 32 ezren nem fejezték be az általános iskolát, 33 ezren a középiskolát, 13 ezren pedig kihullottak a felsőoktatásból. A 32 ezer általános iskolát nem végzett fiatal közül ötezren munkanélküliek voltak, 16 ezren pedig inaktívak, és mindössze 11 ezren találtak maguknak munkát. Minden második fiatalnak – aki nem fejezte be az általános iskolát – édesapja sem fejezte be alapfokú tanulmányait. Azaz a társadalom alatti osztállyá válás adott iskolázottsági hátrány reprodukciójának eredménye.

A fiataloknak a tanulásból a munkába való átmenetét azonban nemcsak a fiatalok iskolázottsága befolyásolja. Az összefügg az oktatási expanzióval. Nehezíti az iskolából munkába való átmenetet „a diploma inflálódása és diplomások körében növekvő ver-

senyhelyzet” (Furlong-Stalder-Azzopardi 2003). Ráadásul az adott iskolai végzettség eltérő lehetőséget nyújt a prosperáló, illetve válságövezetekben. Ez jól kirajzolódik, akkor, amikor az iskolából a munkába való átmenetet Magyarország egyik legprosperálóbb térségében, Győr-Moson-Sopron megyében vizsgáljuk meg:

2. ábra

Az országos adatok azt mutatják, hogy a fiatalok iskolai szintje jelentős mértékben befolyásolja az átmenetet a tanulásból a munkába. Az Ifjúság 2000 és a Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok összehasonlító elemzése alapján a következő tendenciákat figyelhetjük meg.

Országosan azoknak, akik az általános iskolát nem fejezték be, csak egyharmada lépett be a munkaerőpiacra, csaknem egyötöde munkanélkülivé vált. Ezeknek a fiataloknak fele inaktív, és egyharmada dolgozott. Ezzel szemben Győr-Moson-Sopron megyében, akik nem fejezték be az általános iskolát, azoknak fele vált munkanélkülivé, másik fele pedig inaktív.

Országosan azok közül, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége befejezett általános iskola, alig több mint kétötöde aktív kereső, mintegy kétötöde inaktív. A munkanélküliek aránya pedig 16,7%. Győr-Moson-Sopron megyei fiataloknak - hasonló isko-

lai végzettséget figyelembe véve – csaknem fele aktív kereső, mintegy kétötöde inaktív és 9%-a munkanélküli!

Országosan a szakmunkásképzőt végzetteknek háromnegyede aktív kereső. 15%-a inaktív, munkanélküli pedig egytizede. A Győr-Moson-Sopron megyeieknek viszont csaknem négyötöde aktív kereső, alig több mint egytizede inaktív és nem egészen egytizede munkanélküli.

A Győr-Moson-Sopron megyei vizsgálatnak egyik fontos tanulsága, hogy az iskolai szint emelkedésével nem csökken, hanem éppen ellenkezőleg, relatíve emelkedik a munkanélküli fiatalok aránya. Ezek az eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy multinacionális cégek által dominált, prosperáló térségben a fiatalok munkaerő-piaci helyzete is megváltozik, de megváltozik a fiataloknak a tanuláshoz és a munkához való viszonya is. Phil Cohen az ifjúsági munkanélküliséggel összefüggésben írja: „Ha az ifjúsági kultúrák találnak anyagi alapot a rejtett gazdaságban, akkor nyújthatnak egyféle megoldást a blokkolt átmenetek problémájára. A gyenge hálókban ugyanis a munkanélküliség könnyebben kötődik az ifjúsághoz úgy, hogy mindkettőt – ha nem is egyformán elérendő célnak, de – legalábbis állandó és nem ideiglenes állapotnak tekintik: ez a tanonckodás a tanonckodáshoz. Már nincs szükség arra, hogy a fiatal felnőtté váljon, a munka pancseroknak való, az osztály pedig egyszerűen csak egy stílus. Ez a fajta mobil individualizmus azonban – még szélsőséges formájában is –, amely a munkanélküli fiatalok legkevésbé mobilizált csoportjainál most jelenik meg, nagyon sokban különbözik a középosztályok választától. A diplomás munkanélküli számára a munkanélküliség egy időben elhúzódó ifjúsági moratóriumként is értelmezhető, amely lehetőséget teremt arra, hogy megkeresse valódi énjét, sőt egy kicsi féktelen kalandozásra is lehetőséget kínál. Néhányan továbbra is arra várnak, hogy végül értelmiségi munkát kapjanak. Sokan azonban egyre inkább elutasítják a karrier kódját, ami különösen a munkásosztálybeli háttérrel rendelkező diplomásokra jellemző. Ők a szakképzés és a tanonckodás kódjait, az alternatív ideológiát és a manuális készségeket kombinálják egy új, kreatív szintézist hozva létre. Ezek az új kézművesek legalább annyira különböznek a hippiktől, mint a régi munkás arisztokráciától. Soraikból azonban új vezetők kerülnek ki, különösen a belvárosi negyedekben, ahol sokan közösségi szervezetekben, szövetkezetekben és a munkanélküli fiatalok számára fenntartott projektekben dolgoznak. Ők erős ‘globális’ hálókat kínálnak a gyenge helyi hálók helyett. E réteg számára tehát a munkanélküliség volt az ugródeszka az alternatív munka világába. Ironikus módon az ambiciózus kevesek számára aztán éppen ez jelentheti a visszatérést az értelmiségi számárlétrára” (Cohen 1997).

A diplomás munkanélkülieket közelebbről megvizsgálva ugyanis azt találtuk, hogy többségük részint valamiféle munkát végez, sőt ketten teljes munkaidőben dolgoztak, feltehetően a rejtett/szürke gazdaságban. Továbbá azok az adatok, amelyek a fiatalok növekvő munkaerő-piaci mobilitását mutatják, azt támasztják alá, hogy a fiatalok próbálkozása, kísérletezése egyre inkább az ifjúsági életszakasz részévé válik, mely folyamatnak a diplomások munkanélkülisége is része lehet. A diplomások helyzetét befolyásolja vállalkozóként való elhelyezkedésük is. A fiataloknak mintegy egytizede

helyezkedett el Győr-Moson-Sopron megyében vállalkozóként, vagy tanulás és más munka mellett vállalkozóként is. Legnagyobb ez az arány a férfiak, a 24-26 évesek, és a főiskolát végzettek, valamint a nagyvárosiak azaz a győri fiatalok között.

A Győr-Moson-Sopron megyei fiatalok munkapiaci helyzete: az alacsonyabb iskolázottságuk nagyobb esélye a munkavállalásra, a diplomások pályára való kerülésének éppen a prosperáló térségben megmutatkozó növekvő nehézségeire felhívja a figyelmet, hogy „a munkaerőpiacra való belépéssel egyre újabb individualizációs hullámok indulnak meg a családhoz, a szomszédsághoz, a kollégákhoz fűződő, a foglalkozási és szakmai kötelekekben, valamint egy-egy meghatározott regionális-kulturális és hagyományhoz és vidékhez fűződő kötelekekben. Ezek az individualizációs hullámok versenyeznek a ‘munkaerő-piaci kollektív sors’ tapasztalataival, például a ‘bérmunkáslét’ társadalmi kockázataival (munkanélküliség, értékvesztés stb.)” (Beck 1999) .

A SZÁRMAZÁSI ÉS TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK ÉS AZ ISKOLAI ESÉLYEK

Azt, hogy a fiatalok milyen iskolázottsági szintre jutnak el, alapvetően meghatározza az apa és az anya iskolázottsága. Különösen érvényes ez az állítás a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai szinten. Azoknál, akik nem fejezték be az általános iskolát, az apák 51,3%-a nem végezte el az általános iskolát, 33,8%-a pedig nyolc általánost vég-

	nyolc osztályt sem	nyolc általános	szak - munkás képző ¹	gimnázium	szak - közép - iskola	technikum	főiskola	egyetem	tudományos fokozat ¹	
Általános iskolai tanuló	14,6	24,4	41,5	12,2	0	2,4	4,9	0	0	100,0
Általános iskolát nem fejezte be	51,3	33,8	12,5	0	1,3	0	1,3	0	0	100,0
Általános iskolát befejezte	16,5	44,3	30,5	1,2	1,5	2,7	2,1	1,2	0	100,0
Szakmunkástanuló	3,0	30,1	55,1	1,3	4,2	3,4	2,1	0,8	0	100,0
Szakmunkásképzőt nem fejezte be	13,1	32,1	42,9	4,8	3,6	1,2	2,4	0	0	100,0
Szakmunkásképzőt befejezte	3,2	25,2	58,9	2,9	3,2	3,8	1,6	1,1	0,1	100,0
Szakközépiskolában tanul	0,9	8,3	53,3	8,0	10,5	9,1	5,7	3,7	0,5	100,0
Szakközépiskolát nem fejezte be	0	28,1	57,9	1,8	5,3	7,0	0	0	0	100,0
Szakközépiskolát befejezte	2,1	11,8	57,6	4,5	10,4	7,0	4,4	1,8	0,4	100,0
Gimnáziumban tanul	0,9	6,9	37,1	7,7	13,1	8,6	12,0	11,0	2,7	100,0
Gimnáziumot nem fejezte be	0	29,6	37,0	7,4	3,7	11,1	11,1	0	0	100,0
Gimnáziumot befejezte	1,4	8,9	44,4	11,4	7,6	8,5	9,2	8,2	0,5	100,0
Technikumban tanul	0	13,0	44,0	13,0	11,0	4,0	7,0	7,0	1,0	100,0
Technikumot nem fejezte be	0	0	16,7	16,7	16,7	0	50,0	0	0	100,0
Technikumot befejezte	1,0	11,9	47,3	6,0	8,5	10,0	8,0	6,0	1,5	100,0
Főiskolán tanul	0,7	4,9	38,9	9,0	9,5	11,8	13,4	10,2	1,6	100,0
Főiskolát nem fejezte be	0	3,4	37,9	24,1	10,3	3,4	3,4	13,8	3,4	100,0
Főiskolát befejezte	1,4	8,5	31,1	7,8	13,4	13,8	9,2	11,7	3,2	100,0
Egyetemen tanul	0,3	1,7	24,1	7,8	8,6	10,2	12,5	30,7	4,2	100,0
Egyetemet nem fejezte be	9,1	0	0	9,1	0	0	27,3	45,5	9,1	100,0
Egyetemet befejezte	0,8	1,7	15,3	5,9	11,0	20,3	14,4	26,3	4,2	100,0
PhD -n tanul	0	0	47,1	0	0	11,8	11,8	29,4	0	100,0

2. táblázat

Jelenlegi iskolai szint az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (N=7917)

	nyolc osztályt sem	nyolc általá- nos	szak- munkás- képző	gimná- zium	szak- közép- iskola	techni- kum	főiskola	egyetem	tudo- mányos, fokozat	
Általános iskolai tanuló	29,5	29,5	18,2	11,4	6,8	0	4,5	0	0	100,0
Általános iskolát nem fejezte be	60,9	28,3	9,8	0	0	0	0	1,1	0	100,0
Általános iskolát befejezte	20,6	55,6	11,6	6,0	3,1	0,8	1,8	0,3	0,3	100,0
Szakközépiskolai tanuló	5,8	42,3	28,8	9,9	8,8	0,4	3,6	0,4	0	100,0
Szakközépiskolát nem fejezte be	12,2	46,9	27,6	6,1	5,1	0	2,0	0	0	100,0
Szakközépiskolát befejezte	4,7	46,3	30,4	8,2	7,1	1,0	1,9	0,4	0,1	100,0
Szakközépiskolában tanul	1,3	17,6	28,7	19,4	21,0	2,0	7,6	2,0	0,5	100,0
Szakközépiskolát nem fejezte be	4,7	42,2	28,1	10,9	9,4	0	4,7	0	0	100,0
Szakközépiskolát befejezte	2,3	22,3	31,6	18,4	17,9	2,1	4,4	0,6	0,4	100,0
Gimnáziumban tanul	0,5	12,1	21,4	18,1	16,8	3,5	16,5	9,3	1,7	100,0
Gimnáziumot nem fejezte be	0	45,2	32,3	9,7	3,2	6,5	3,2	0	0	100,0
Gimnáziumot befejezte	1,2	19,6	23,7	21,2	15,9	1,4	11,8	4,7	0,4	100,0
Technikumban tanul	0	15,8	33,3	17,5	15,8	9	12,3	3,5	0,9	100,0
Technikumot nem fejezte be	0	20,0	20,0	40,0	20,0	0	0	0	0	100,0
Technikumot befejezte	1,3	21,3	29,6	13,0	19,1	4,8	8,7	1,3	0,9	100,0
Főiskolában tanul	1,3	9,6	18,3	21,5	18,5	6,3	18,1	4,6	1,9	100,0
Főiskolát nem fejezte be	2,9	14,3	34,3	14,3	14,3	8,6	8,6	2,9	0	100,0
Főiskolát befejezte	0,3	12,1	18,2	22,2	18,5	7,4	13,8	6,7	0,7	100,0
Egyetemen tanul	0,8	3,8	10,3	24,8	16,0	6,5	18,8	15,8	3,5	100,0
Egyetemet nem fejezte be	7,7	0	0	38,5	15,4	15,4	15,4	7,7	0	100,0
Egyetemet befejezte	0	4,0	9,5	20,6	15,9	7,1	18,3	23,0	1,6	100,0
PhD-n tanul	0	0	0	43,8	18,8	0	25,0	12,5	0	100,0

3. táblázat

Jelenlegi iskolai szint az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint (N=7917)

zett - az országos arány 3,8%, illetve 16,6%. Az anyáknál pedig 60,9%, illetve 28,3% a fenti arány - az országosan pedig 5,0 illetve 27,9%. A másik szélső pólus az egyetemet végzettek, akiknél 40,7% a felsőfokú végzettségű apák aránya és 4,2%-a rendelkezik tudományos fokozattal, az anyák esetében pedig 41,3%, illetve 1,6% a fenti arány. Az országos arány 13,5% illetve 11,1%¹ (lásd 2. és 3. táblázat)

Az egyes régiók között Budapesten az országos átlagnak mintegy fele a szakmunkásképzőt végzettek, illetve azoknál alacsonyabb iskolai szinten található fiatalok aránya, az egyetemet végzettek aránya pedig mintegy kétszerese az országos átlagnak. Azaz Budapest élesen elkülönül a többi régiótól, az új iskolai ifjúsági korszak kihívásai a budapesti fiatalokat érték el a kilencvenes években, azaz vált egyértelművé a fiatalok iskolában eltöltött idejének növekedése. Ezzel szemben kevésbé fejlett régiókban mint például Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön a felsőoktatásban résztvevő fiatalok fejlett régiókhoz hasonló aránya, az alacsony iskolai végzettségűeknek nyolc általánost és szakmunkásképzőt végzetteknek, illetve szakmunkásképzőbe járóknak magas arányával párosul (lásd 4. és 5. táblázat). A 32 ezer általános iskolát be nem fejező fiatal regionális megoszlása egyértelműen kimutatta, hogy az észak-magyarországi régió van a legveszélyeztetettebb helyzetben: 23%-uk az Észak-Alföldről, 25%-uk Észak-Magyarországról kerül ki - összehasonlításképpen: Budapesten 1,8% ez az arány!

¹ A országos adatoknál összevontuk a felsőfokú végzettséggel és tudományos fokozattal rendelkezőket.

	Buda - pest	Közép - Magyar - ország	Közép - Dunántúl	Nyugat - Dunántúl	Dél - Dunántúl	Észak - Magyar - ország	Észak - Alföld	Dél - Alföld
Általános iskolai tanuló	12,5	12,5	12,5	6,3	8,3	14,6	6,3	27,1
Általános iskolát nem fejezte be	1,8	8,1	8,1	9,0	14,4	25,2	23,4	9,9
Általános iskolát befejezte	7,0	12,0	9,7	10,8	10,4	12,9	22,7	14,4
Szakképző iskolai tanuló	8,6	7,6	16,2	12,0	11,7	11,3	15,8	16,8
Szakképző iskolát nem fejezte be	8,5	7,7	10,3	17,9	6,8	21,4	9,4	17,9
Szakképző iskolát befejezte	8,6	11,6	13,4	11,3	11,0	12,8	16,9	14,4
Szakközépiskolában tanul	13,7	10,5	11,5	11,4	8,9	14,8	14,0	15,1
Szakközépiskolát nem fejezte be	29,0	1,4	7,2	14,5	8,7	15,9	14,5	8,7
Szakközépiskolát befejezte	19,8	14,2	12,2	7,8	9,2	12,5	11,4	12,9
Gimnáziumban tanul	23,4	8,3	9,7	10,5	8,5	11,6	18,2	9,8
Gimnáziumot nem fejezte be	28,2	7,7	5,1	10,3	5,1	15,4	15,4	12,8
Gimnáziumot befejezte	19,3	10,7	11,0	9,9	8,6	13,1	16,4	11,0
Technikumban tanul	14,3	15,1	6,7	17,6	9,2	10,1	19,3	7,6
Technikumot nem fejezte be	22,2	0	33,3	0	11,1	33,3	0	0
Technikumot befejezte	20,2	11,6	9,3	10,5	6,2	11,6	14,7	15,9
Főiskolán tanul	20,4	6,9	11,7	9,7	9,3	12,3	16,6	13,2
Főiskolát nem fejezte be	13,9	8,3	8,3	13,9	11,1	13,9	19,4	11,1
Főiskolát befejezte	24,6	9,3	10,2	6,6	8,4	12,0	16,2	12,9
Egyetemen tanul	31,3	5,0	7,2	7,6	9,8	11,0	15,3	12,9
Egyetemet nem fejezte be	15,4	0	0	7,7	23,1	0	15,4	38,5
Egyetemet befejezte	37,1	7,9	10,7	6,4	10,7	5,0	12,9	9,3
PhD -n tanul	64,7	0	11,8	5,9	11,8	0	0	5,9

4. táblázat

Jelenlegi iskolai szint régiók szerint (N=7917)

	Buda - pest	Közép - Magyar - ország	Közép - Dunántúl	Nyugat - Dunántúl	Dél - Dunántúl	Észak - Magyar - ország	Észak - Alföld	Dél - Alföld	Magyar - ország
Általános iskolai tanuló	0,5	0,7	0,7	0,4	0,5	0,7	0,2	1,2	0,6
Általános iskolát nem fejezte be	0,2	1,1	1,0	1,2	2,1	2,8	2,0	1,0	1,4
Általános iskolát befejezte	4,2	11,3	8,3	10,2	10,4	9,8	13,5	10,4	9,7
Szakképző iskolai tanuló	2,0	2,7	5,3	4,3	4,4	3,3	3,6	4,6	3,7
Szakképző iskolát nem fejezte be	0,8	1,1	1,3	2,6	1,0	2,5	0,9	2,0	1,5
Szakképző iskolát befejezte	12,6	26,6	27,9	25,9	26,7	23,6	24,4	25,3	23,5
Szakközépiskolai tanuló	6,9	8,2	8,3	9,0	7,4	9,4	7,0	9,2	8,1
Szakközépiskolát nem fejezte be	1,6	0,1	0,6	1,2	0,8	1,1	0,8	0,6	0,9
Szakközépiskolát befejezte	14,0	15,7	12,3	8,6	10,8	11,2	8,0	11,0	11,4
Gimnáziumi tanuló	12,5	7,0	7,4	8,9	7,6	7,8	9,6	6,3	8,6
Gimnáziumot nem fejezte be	0,9	0,4	0,2	0,5	0,3	0,6	0,5	0,5	0,5
Gimnáziumot befejezte	8,1	7,0	6,6	6,5	6,0	6,9	6,8	5,6	6,8
Technikum tanuló	1,3	2,2	0,9	2,6	1,4	1,2	1,8	0,8	1,5
Technikumot nem fejezte be	0,2	0	0,3	0	0,1	0,3	0	0	0,1
Technikumot befejezte	4,1	3,7	2,7	3,3	2,1	3,0	3,0	3,9	3,3
Főiskolai hallgató	8,1	4,3	6,6	6,0	6,1	6,1	6,5	6,3	6,4
Főiskolát nem fejezte be	0,4	0,4	0,3	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5
Főiskolát befejezte	6,4	3,8	3,8	2,7	3,7	4,0	4,2	4,1	4,2
Egyetemi hallgató	10,3	2,6	3,4	3,9	5,3	4,5	5,0	5,1	5,3
Egyetemet nem fejezte be	0,2	0,0	0	0,1	0,4	0,0	0,2	0,5	0,2
Egyetemet befejezte	4,1	1,3	1,7	1,1	2,0	0,7	1,4	1,2	1,8
PhD -n tanul	0,9	0	0,2	0,1	0,3	0	0	0,1	0,2

5. táblázat

Jelenlegi iskolai szint régióként (N=7917)

Az adatokból azt látjuk, hogy a kilencvenes években az ország kettészakadása folytatódott, és növekedett a prosperáló és válságövezetek közötti különbség. A foglalkoztatottsági ráta alapján a nyugat-dunántúli, közép-magyarországi, illetve a közép-dunántúli régiókban az átlagnál magasabb, a dél-alföldi, dél-dunántúli, észak-magyarországi, valamint az észak-alföldi régiókban az átlagnál alacsonyabb. Különösen nagy a távolság az utóbbi két régió és az első régiók között (lásd 6. táblázat). A munkanélküliségi ráta alapján hasonló trend rajzolódik ki, legnagyobb a munkanélküliség az észak-magyarországi és az észak-alföldi régiókban, legalacsonyabb a nyugati és a közép-dunántúli régiókban (lásd 7. táblázat).

A Kemény István vezetésével végzett vizsgálatokból azt is látjuk, hogy a prosperáló és válságrégiók „lefedhetők” a romák arányával:

„A cigányok az egész ország területén szétszóródva élnek, de eloszlásuk nem egyenletes. Az országot ebből a szempontból hat régióra osztottuk: Észak (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye), Kelet (Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megye), Alföld (Csongrád, Bács és Szolnok megye), budapesti iparvidék (Budapest,

Régiók	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
<i>A munkavállalási korú népesség foglalkoztatási rátái (%)</i>									
Észak-Alföld	58,6	54	53,2	51,7	51	50,4	51,4	53,8	58,2
Észak-Magyarország	58,6	55,7	54	52,5	51,7	51,5	52,3	54,2	59,6
Dél - Dunántúl	64,7	59,8	59,1	54,8	56,7	56,3	57,5	58,9	62,5
Dél - Alföld	64,4	60	59,6	59,	59,1	59,8	60,1	61,4	63,4
ÖSSZESEN	64,5	60,8	59,9	58,7	58,4	58,4	59,6	61,6	64,5
Közép - Dunántúl	63,9	61,4	61	59,5	58,8	59,5	62,3	65,1	66,9
Közép-Magyarország	68,7	64,6	63,3	63,1	62,7	62,5	63,4	65,7	68,1
Nyugat - Dunántúl	69,5	67,9	67,3	65,7	66,3	66,5	68,2	69,6	70,6

6. táblázat

A tervezési statisztikai régiók foglalkoztatási rátái

Forrás: Laky Téréz (2001) A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Bp. 137. o

Régiók	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
<i>A munkanélküliségi ráta alakulása (%)</i>									
Közép - Magyarország	7,4	9,8	8,7	7,3	8,1	6,9	5,6		
Nyugat - Dunántúl	7,2	8,9	7,7	6,8	7,1	6	6	4,4	4,3
Közép - Dunántúl	11,4	12,4	10,6	10,8	10,3	8	6,7	6	4,9
Dél - Alföld	10	12,2	10,5	9,2	8,3	7,3	7,1	5,7	5,2
ÖSSZESEN:	9,8	11,9	10,7	10,2	9,9	8,7	7,8	5,2	5,3
Dél - Dunántúl	9,5	12,7	11,8	11,9	9,3	9,9	9,4	7	6,4
Észak - Alföld	12,3	14,6	13,6	13,6	13	11,9	11	8,3	7,8
Észak - Magyarország	13,9	15,9	15	15,8	15,3	13,9	12,2	10,1	9,3

7. táblázat

A tervezési statisztikai régiók munkanélküliségi rátái

Forrás: Laky Téréz (2001) A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Bp. 137. o.

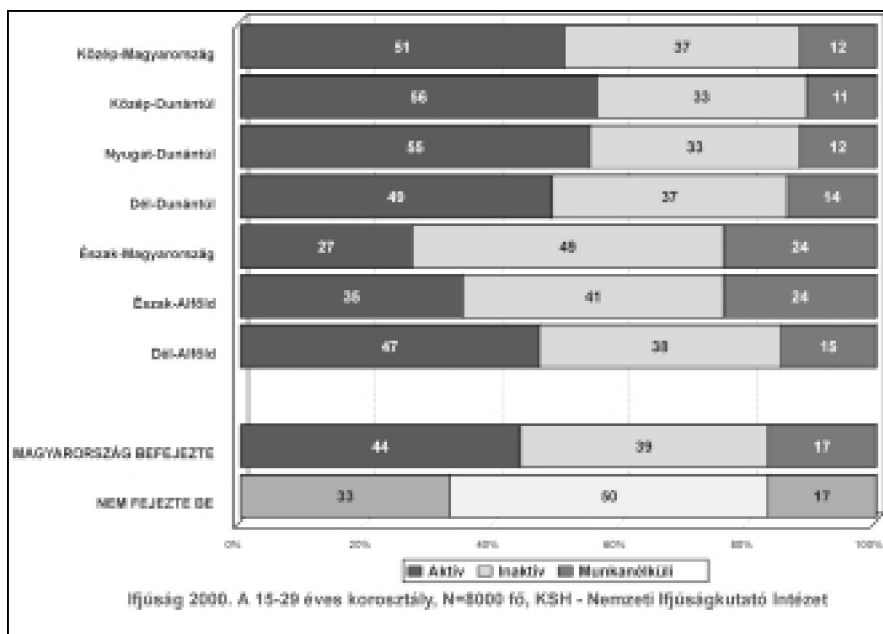
Régió	Létszám	Létszámok a mintában	Összesen	Cigány népességhez viszonyított arány (%)		Teljes lakossághoz viszonyított arány (%)	
				1971	1994	1971	1994
Észak	65 ezer	2104	119 000	20,4	24,3	6,5	2,0
Kelet	75-80ezer	1712	90 240	23,0	19,8	9,0	2,4
Alföld	50 ezer	1041	54 871	16,0	12,0	5,0	4,0
Bp.ip.vid.	60 ezer	1577	83 124	19,0	18,2	6,3	6,5
Dél-Dun.	65 ezer	1978	104 260	20,0	22,8	3,0	1,3
Nyugat	5 ezer	251	13 230	1,4	2,9	4,1	2,0

8. táblázat

A roma népesség alakulása 1971 és 1994 között

Pest, Fejér és Komárom megye), Dél-Dunántúl (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megye), Nyugat (Vas és Sopron megye).”

A 8. táblázatból elég jól látható az egyes régiókból való elvándorlás és a más régiókba való bevándorlás iránya és mértéke. Igen nagy elvándorlás ment végbe a keleti

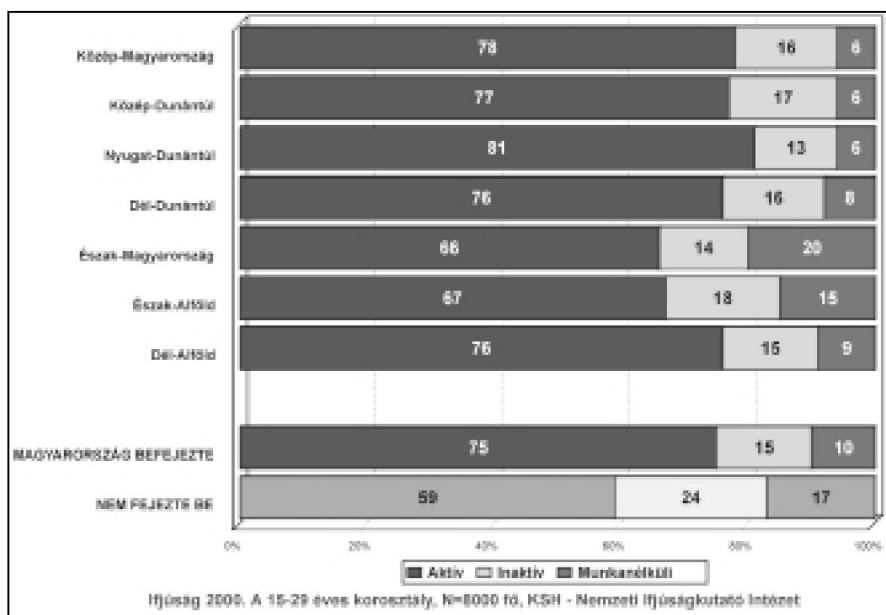
5. grafikon

A nyolc általánost végzettek gazdasági aktivitása régióként

régiókból, leginkább az északi régió irányába, szoros összefüggésben az erőltetett (és elhibázott) iparosítással. Abszolút számokban valamivel kisebb, de arányaiban hasonló mértékű az elvándorlás az alföldi régiókból, részben az északi, részben a dél-dunántúli régió és valamilyen mértékben a budapesti iparvidék irányába. Ez utóbbiban az elvándorlás és a bevándorlás kiegyenlítette egymást. Csaknem háromszorosára (5000-ról 14.000) nőtt a cigányok száma a két nyugati megyében. (Kemény-Havas 1996, 352-353)

A grafikonon jól látható, hogy az észak-magyarországi és észak-alföldi régiókban a nyolc általánost végzettek körében kiemelkedően magas a munkanélküli fiatalok aránya. Ez a tendencia még erőteljesebben rajzolódik ki a szakmunkásképzőt végzett fiatalok körében. A munkanélküli fiatalok aránya az észak-magyarországi régióban csaknem négyszerese a közép-magyarországi, közép-, illetve nyugat-dunántúli régiókhoz képest.

A régiókra vetítve az iskolázottsági szintet azt látjuk, hogy a prosperáló, magas foglalkoztatási és alacsony munkanélküliségi rátával rendelkező régiókban alacsonyabb kevésbé iskolázott, a stagnáló, alacsony foglalkoztatási és magas munkanélküliségi rátával rendelkező régiókban viszont magas az alacsonyan iskolázottak, illetve az iskolából lemorzsolódók aránya. Különösen magas az általános iskolából, és a szakmunkás-

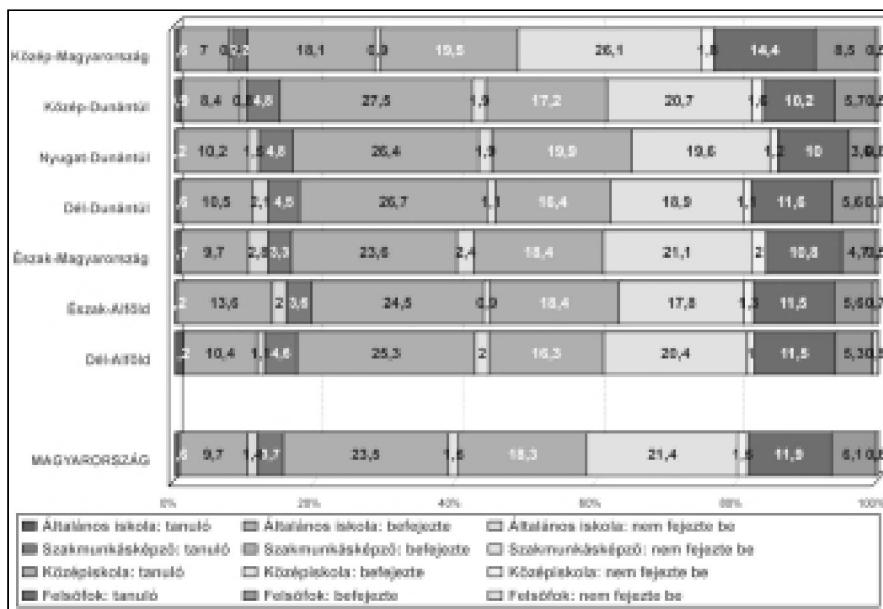

6. grafikon
A szakmunkásképzőt végzettek gazdasági aktivitása régiónként

képzőből lemorzsolódók aránya az észak-magyarországi régióban, ahol a kilencvenes évekre a romák a legnagyobb arányban koncentráálódtak.

Azaz az Ifjúság 2000 adatai azt mutatják, hogy a jelenlegi középfokú oktatási rendszer a stagnáló és válságövezetekben erőteljesebben szelektál, mint a prosperáló térségekben, azaz az észak-magyarországi és az észak-alföldi régiókban sokkal inkább elit-központú, mint a prosperáló közép-magyarországi és közép-dunántúli régiókban.

A származási, regionális egyenlőtlenségek igen erőteljesen érvényesülnek a roma fiatalok esetében, ez nemcsak 1994-ben, de 2000-ben is igaz, annak ellenére, hogy „a teljes felnőtt cigány népességhez képest ebben a viszonylag fiatal korban (30-40 év körüli) már többen eljutottak az általános iskola elvégzéséhez, és az apák között magasabb a szakmunkásképzettséggel rendelkezők aránya is. Ugyanakkor mind az apák, mind az anyák körében alacsony maradt az ennél magasabb végzettségűek (érettségizettek, diplomások) aránya, és változatlanul igen jelentős a cigány szülők iskolázottsági ‘leszakadása’ a teljes magyar felnőtt népesség iskolázottságához képest.” (Havas-Kemény-Liskó 2002 32. o.) „A szülők iskolázottsága összefügg lakóhelyi régiójuk fejlettségével. Az alföldi megyék településein az átlagnál több olyan szülőt találunk, akik nem végeztek el az általános iskolát, és a dunántúli megyékben élő szülők között az átlagnál többen rendelkeztek szakmunkás bizonyítvánnyal.” (Havas-Kemény-Liskó 2002 33. o.) A 8 általános

7. grafikon
Az iskolai szint alakulása régióként

iskolai végzettségű apák 90%-ának, az ilyen végzettségű anyák 96%-ának nem volt kereső foglalkozása. „A romákkal szembeni diszkriminációt mutatja, hogy a szakmunkás végzettséggel rendelkező apáknak, mindössze 30%-a, az ilyen végzettségű anyáknak mindössze 8%-a dolgozott szakmunkás körben” (Havas-Kemény-Liskó 2002 33. o.).

A NYELVISMERETET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Azzal, hogy a magyar fiatalok az iskolai ifjúsági korszakba kerülnek, átkerülnek a perifériáról a centrumba. A centrumba kerülés szempontjából különösen fontossá válik a fiatalok nyelvtudása, illetve kommunikációs státusza. A továbbiakban a fiatalok nyelvismeretét befolyásoló tényezőkkel foglalkozunk.

A 15-29 éves fiataloknak csaknem 31,1%-a beszél angolul, 27,3%-a németül, 4,1%-a franciául, 3,9%-a oroszul, 3,1%-a olaszul 1,5%-a spanyolul. A fiataloknak alig több mint egytizede rendelkezik angolból vagy németből közép-, illetve felsőfokú nyelvvizsgával.

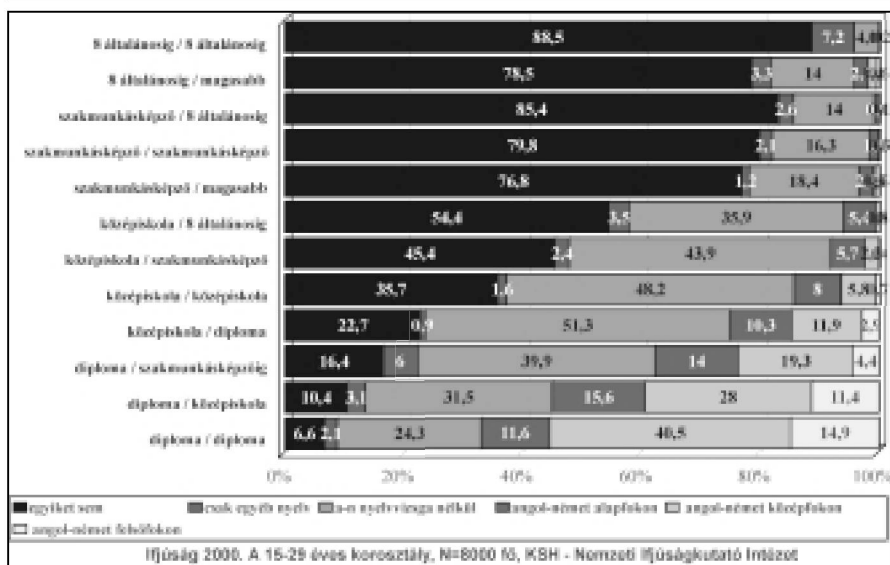
A nyelvtudást befolyásolja a nem, az életkor, az iskolai szint, a szülők iskolázottsága és a regionális különbségek. Az életkorral fordítottan arányosan növekszik a nyelvtudással rendelkezők aránya. A 27-29 éveseknek alig több mint egyharmada beszél angolul, vagy németül, a 15-17 illetve a 18-19 éveseknek kétharmada. A szakmunkásképzőt végzeteknek, illetve szakmunkásképző járóknak nem egészen egyötöde, a diplomásoknak, illetve főiskolára, egyetemre járóknak viszont kilencetizede beszél angolul vagy németül, illetve valami más nyelvet. A fiatalok leginkább Budapesten, legkevésbé pedig a falvakban beszélnek valamilyen idegen nyelven. A fiatalok nyelvismeretét igen erőteljesen befolyásolja a szülők iskolázottsága.

A szülők iskolázottságának a fiatalok nyelvismeretének befolyásoló szerepét jól mutatja, hogy **a legfeljebb nyolc általánossal rendelkező szülők középiskolát végzett, vagy középiskolába járó gyerekeinek több mint fele nem beszél semilyen idegen nyelvet, ezzel szemben, ha legalább egyik szülő diplomás, akkor viszont csak alig több mint egyötöd a fenti arány.** Az arányok alacsonyabbak, de a tendencia hasonló a diplomás, illetve a főiskolára, egyetemre járó fiatalok esetében, a legfeljebb szakmunkásképzővel

	nem beszél	beszéli, nyelvvizsga nélkül	alapfokú nyelvvizsga	középfokú nyelvvizsga	felsőfokú nyelvvizsga	anyanyelvi szinten
Angol	68,9	20,3	3,5	5,8	1,3	0,1
Német	72,7	18,6	3,6	3,7	1,3	0,1
Francia	95,9	2,3	1,2	0,4	0,2	0
Orosz	96,1	2,3	1,3	0,2	0,1	0,1
Olasz	96,9	1,6	1,2	0,2	0,1	0
Spanyol	98,5	0,3	1,0	0,1	0,0	0

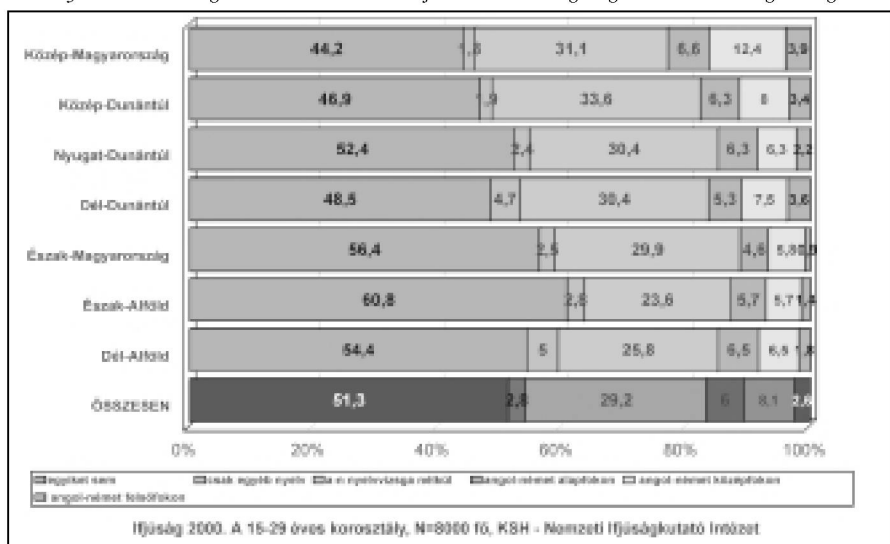
9. táblázat

A 15-29 évesek nyelvismerete (N=8000)

8. grafikon

Nyelvtudás a megkérdezett iskolai szintje és a szülők legmagasabb iskolai végzettsége

9. grafikon

Nyelvtudás: angol, német, egyéb tudás régiók szerint

rendelkező szülőknél 16,4%, a diplomás szülőknél viszont 6,6% az idegen nyelvet nem beszélő fiatalok aránya. Figyelemre méltó viszont, hogy ha legalább egyik szülő szakmunkásképzettséggel rendelkezik, akkor 19,3%, ha pedig legalább egyik szülő diplomás akkor 40,5% az angoltól vagy németből középfokú nyelvvizsgával rendelkező diplomás, illetve felsőfokú intézetbe járó fiatalok aránya.

Az iskolázottsági szinthez hasonlóan a nyelvtudásban is igen jelentősek a regionális különbségek. A közép-magyarországi régió, és a közép dunántúli fiataloknak több mint fele, az észak-alföldi fiataloknak mintegy kétötöde, az észak-magyarországiaknak pedig alig több mint kétöde beszél valamilyen idegen nyelvet. Angol, illetve német középfokú nyelvvizsgával a közép-magyarországi fiatalok legalább kétszer nagyobb arányban rendelkeznek mint az észak-alföldiek, vagy az észak-magyarországiak (lásd: 9. számú grafikon). Az is figyelemre méltó, hogy különösen Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön igen nagy a szülők iskolázottságának és fogyasztási státuszának szerepe a fiatalok nyelvtudásának alakulásában, azaz igen nagy a szakadék az iskolázott és kevésbé iskolázott, illetve a gazdag és szegény szülői háttérrel rendelkező fiatalok nyelvtudása között. Figyelemre méltó az is, hogy a generációs szakadék is ezen két régióban a legmélyebb, azaz ebben a két régióban a legnagyobb a különbség a 19 évesek és fiatalabbak valamint a 19 évesnél idősebbek nyelvtudásában. Azaz a nyelvtudás vizsgálatakor is azt láttuk, hogy az oktatási rendszer nem csökkent, hanem inkább mélyíti a társadalmi egyenlőtlenségeket, és ez különösen igaz a válság-, illetve a stagnáló övezetekre.

A MAGYAR FIATALOK KOMMUNIKÁCIÓS STÁTUSZA²

Az Ifjúság 2000 vizsgálat alapján azt láttuk, hogy az iskolai korszakba lépés, a közoktatás és a felsőoktatás expanziója a származási és területi (regionális) egyenlőtlenségek körülményei között ment végbe. Ez azt jelenti, hogy az új ifjúsági korszak fiataljainak esélyeit befolyásoló tényezők, tehát saját kommunikációs státuszuk és fogyasztói státuszuk kiépülése attól függően emelkedik, hogy a fiatalok milyen iskolai szinten vannak.

Ha a fiatalok számítógéppel rendelkezését, Internet-hozzáférést és Internet-használatát vizsgáljuk az Ifjúság 2000 adatai körében, akkor azt találjuk, hogy a 15-29 éves fiatalok 28,7%-ának volt azt otthonában számítógép, 7,6%-ának van Internet-hozzáférése otthon, 39,4%-a internetezik valamilyen formában. A megkérdezettek között 31% azok aránya, akik saját maguk, és 18,7% azoké, akiknek családja rendelkezik mobiltelefonnal a felvétel időpontjában, 2000-ben.

---

² A fiatalok számítógép és Internet-használatának vizsgálatakor szükségesnek tartjuk a „fogyasztói státusz” mintájára, a fiatalok „kommunikációs státusza” kategória megalkotását, melynek összetevői a személyi számítógéppel, Internet-hozzáféréssel való otthoni rendelkezés, általános Internet-hozzáférés, mely magába foglalja az otthoni és más hozzáférési helyeken (iskolában, munkahelyen stb.) való Internet-használatot. Továbbá vizsgáltuk azt is, hogy a fiatalok, vagy családjuk valamely tagja rendelkezik-e mobiltelefonnal (esetenként adatokkal rendelkezünk arra vonatkozóan is, hogy van-e WAP-olási lehetőségük).

A kor szerinti különbségek a 15-29 éves fiatalok között is kirajzolódnak: a 15-17 évesek 42,6%-a, a 18-19 és a 20-22 éveseknek mintegy egyharmada, a 23-26 és a 27-29 éveseknek alig több mint egyötödének otthonában van számítógép. Igen nagyok az iskolázottság szerinti különbségek is. Akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége a szakmunkásképző, azok 11%-ának, akiknek pedig egyetem, azok 66,7%-ának otthonában van számítógép. Igen nagyok a területi különbségek is: a budapesti fiatalok 47%-a, a falusiaknak viszont csak 17%-a fér hozzá otthonában számítógéphez. A települési különbségek markánsan kirajzolódnak a *település nagyság szerint* is: Budapesten 47%, az 1000 fő alatti településeknél viszont 13,5% a számítógéppel otthon rendelkezők aránya. Markánsak a *regionális különbségek* is: a közép-magyarországiak 39,5%-a, az észak-magyarországi fiataloknak 22,5%-a, a dél-alföldieknek pedig 19,9%-a rendelkezik otthon számítógéppel. Szembetűnőek a *származási különbségek*: azoknál a fiataloknál, akiknél legalább az egyik szülő diplomás, csaknem kétharmada, akiknél legalább az egyik szülő szakmunkásképzővel rendelkezik, egyötöde, ha pedig 8 általánost végzett, 5,8%-uk rendelkezik otthon számítógéppel.

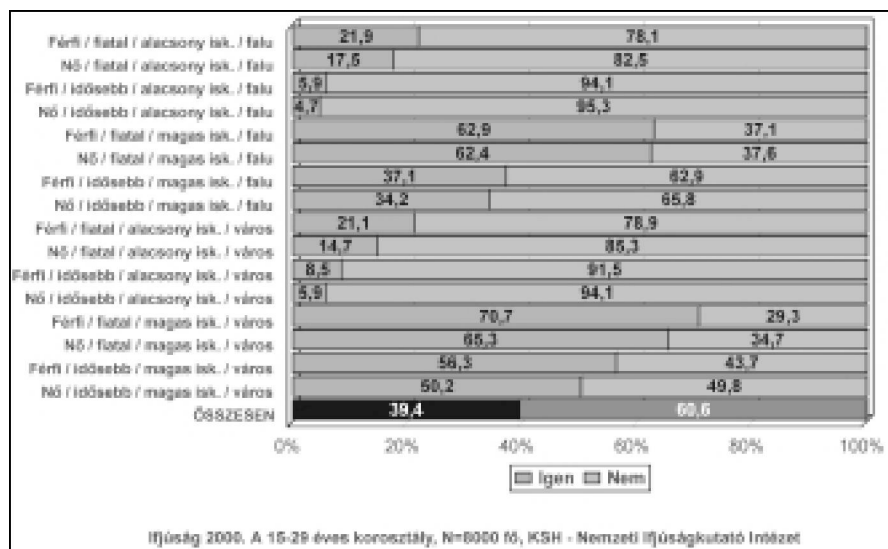
Ha a különböző tényezők együttes szerepét egy többdimenziós statisztikai eljárással, a „teljes faktoriális modellel” összegezzük, akkor azt látjuk, hogy elsősorban a fiatalok iskolai szintje, másodsorban a család iskolázottsága, azaz a származási háttér, illetve harmadsorban a fiatalok életkora befolyásolja a 15-29 éves fiatalok számítógéppel rendelkezését.

Ha az *otthoni Internet-hozzáférést* vizsgáljuk hasonló többdimenziós eljárással, akkor a „meghatározó erő” nagysága szerint a sorrend a következőképpen alakul: a származási háttér/a szülők iskolázottsága, az iskolai szint, és a települési háttér szerepe a meghatározó. Ez azt jelenti, hogy a diplomás szülői háttérrel rendelkező fiataloknak 23,5%-a fér hozzá otthon a világhálózathoz, ezzel szemben áll a 8 általános szülői háttérrel rendelkezők 0,6%-os, illetve szakmunkásképzővel rendelkező szülők gyermekeinek 3,9%-os aránya. A főiskolát és egyetemet végzetteknek, illetve ezen a szinten tanulóknak 18,8%-a tudja otthon használni az internetet, a szakmunkásképzőt végzett, illetve szakmunkásképzőben tanuló fiatalok 1,7%-ával szemben. Továbbá míg a budapesti fiataloknak közel egyötöde (19,6%) internetezhet otthonról, a falun élő fiataloknál ez arány mindössze 2,8%!

Ha azt vizsgáljuk, hogy a fiatalok általában *hol férnek hozzá Internethez*, akkor azt találjuk a sok dimenziós statisztikai modellben, hogy az Internet-hozzáférés helyét leginkább a fiatalok iskolai szintje, az életkora és a család iskolázottsága magyarázza. A legnagyobb az *iskolai szint* szerinti különbség: a nyolc általánost végzetteknek 88,5%-ának nincs számítógépe, és semmiféle Internethez való hozzáférése, és négyötöd (80,7%) ez az arány szakmunkásképzőt végzetteknel, illetve szakmunkásképzőben tanulóknál. Ez az arány azért is döbbenetes, mert ezen fiatalokból tevődik ki a 15-29 éves fiataloknak több mint kétötöde, a felsőfokú végzetteknek, illetve felsőfokon tanulóknak, a 15-29 éveseknek nem sokkal több mint egytizede nem rendelkezik PC-vel, vagy valamiféle Internethez való hozzáféréssel (Gábor 2002). A második legnagyobb kü-

lönbség az *életkor* alapján rajzolódik ki. Ez azt jelenti, hogy 29,4% az, akinek nincs ugyan számítógépe, de máshol internetezik, a 27-29 éveseknél viszont ez az arány alig több egytizednél (11,1%). Közel hasonló különbség figyelhető meg a *szülők iskolai végzettsége* alapján is. Azok a fiatalok, akiknél a szülők legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános, 84,5%, akiknél legalább az egyik szülő szakmunkásképzővel rendelkezik, 61,2%, akiknél pedig legalább az egyik szülő diplomával rendelkezik, 21,6% azoknak az aránya, akik nem rendelkeznek számítógéppel és Internet-hozzáférési lehetőséggel sem otthon, sem máshol – sem iskolában, sem munkahelyen.

A 15-29 éves fiatalok *internetezését* (azt, hogy valahol interneteznek-e egyáltalán) több dimenziós statisztikai modellben összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a leginkább befolyásoló tényező ez esetben is az iskolai szint, az életkor és a család iskolázottsága. Ez azt jelenti, hogy a felsőfokú intézményben tanulók, illetve diplomával rendelkezőknek csaknem háromnegyede (74,5%), a középiskolába járóknak, illetve érettségizetteknek mintegy fele (51%) internetezik. Ha a fiatalok iskolai szintje szakmunkásképző, akkor alig több mint egytizedük (13%), ha pedig nyolc általános, akkor kevesebb mint egytizedük (8,1%) internetezik. (Korcsoport szerint pedig a 15-17 éves fiataloknak közel háromnegyede, a 27-29 éves fiataloknak pedig alig több mint egynegyede internetezik. A *szülők iskolázottságát* figyelembe véve pedig azt látjuk, ha legalább egyik szülő diplomás, akkor a fiataloknak több mint kétharmada, ha pedig nyolc általános, akkor alig több mint egytizede (13%) internetezik!

10. grafikon

Internetezik-e a megkérdezettek szocio-demográfiai adatai

A szocio-demográfiai (iskolázottság, nem, kor és lakóhely) adatokat együtt vizsgálva, azt találjuk, hogy **a legnagyobb az internetezők aránya a 22 évnél fiatalabb, iskolázottabb (legalább középiskolába járó, illetve középiskolai végzettséggel rendelkező) városiak körében** – 70,7%; ezt közelítik a 22 évnél fiatalabb városi nők – 65,3%. A „fiatalabb” városiakat követik a „fiatalabb” falusi férfiak (62,9%), illetve nők (62,5%). Csak ezután következnek mintegy 20%-kal leszakadva az idősebb, magasabban iskolázott városi férfiak és nők, közöttük az internetezők aránya 56,3%, illetve 50,2%. A következő csoport szintén mintegy 20%-kal leszakadva a 22 évnél idősebb, magasabb iskolázottsággal rendelkező falusi férfiak és nők csoportja, közöttük az internetezők aránya 37,1%, illetve 34,2%. A közel hasonló arányban, és kevésbé interneteznek az alacsony iskolázottsággal rendelkező falusi és városi férfiak: 21,9%, illetve 21,1%. Legkevesbé pedig az alacsony iskolázottsággal rendelkező városi, illetve falusi nők interneteznek – 5,9%, illetve 4,7% (lásd a 10. grafikont).

A kommunikációs státusz igen fontos eszköze a mobiltelefon. Több dimenziós statisztikai modellünkben azt látjuk, hogy a mobiltelefonnal rendelkezést leginkább az életkor befolyásolja, a korábbiakéhoz (Internet-hozzáférés, Internet-használat stb.) képest, megmarad a szülők iskolázottságának jelentős befolyásoló szerepe, és kimutatható ugyan de látványosan csökken az iskolai szint hatása. Ez azt jelenti, hogy a 15-17 évesek közül csaknem minden harmadik, a 27-29 évesek közül viszont alig minden tizedik rendelkezik saját mobiltelefonnal. A szülők iskolai végzettsége alapján pedig azt találjuk, hogy abban az esetben, ha legalább az egyik szülő diplomával rendelkezik, akkor a családoknak több mint kétharmadában van a családnak, illetve a fiatalnak saját magának mobiltelefonja, ha a szülők egyike legalább szakmunkásképzővel rendelkezik, akkor a családok közel felében, ha pedig a szülők legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, akkor egyharmad az előbbi arány. A felsőfokú szinten (felsőoktatási intézményekbe járók, illetve diplomával rendelkezők) családjának negyötödében, a középiskolai és szakmunkásképző szinteken csaknem egyharmad-egyharmad arányban van a családban mobiltelefon. A fiatalok saját mobiltelefonnal való ellátottsága esetében iskolai szint szerinti különbségek csökkennek, illetve az iskolai hierarchia „megbomlik”: például a középiskolások közül többen – 23,4%, a felsőfokú szinten levőknek viszont csak 18,8%-a rendelkezett mobiltelefonnal 2000-ben.

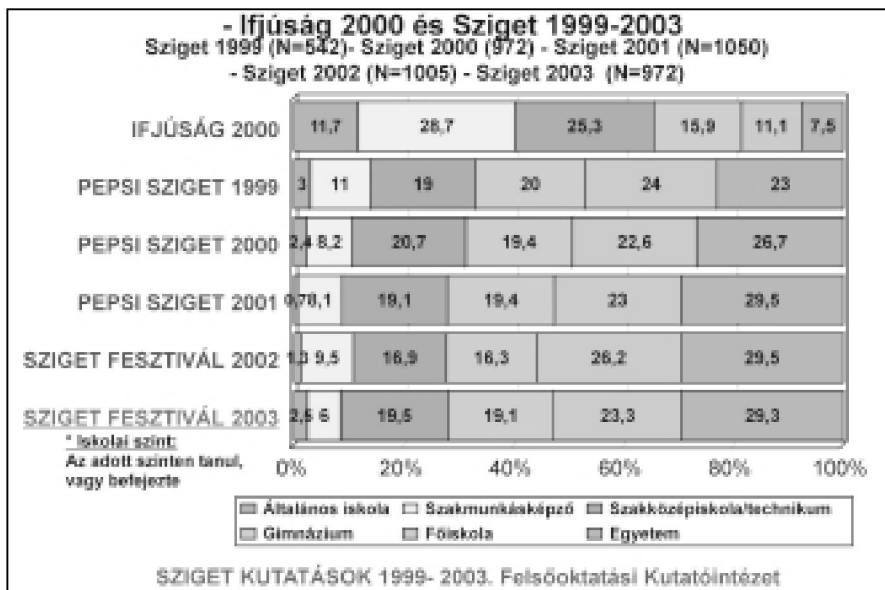
AZ OKTATÁSI RENDSZER ÉS A KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁS

Az Ifjúság 2000 adatai is megerősítik, hogy az oktatási rendszer két irányban mozdult el. Kialakultak azok az intézmények, amelyek egyre korábban szelektálnak, és egyre előnyösebb versenyhelyzetbe hozzák a fiatalokat egy részét. „A 90-es évek elejétől fokozatosan terjedni kezdett a 6, illetve 8 évfolyamos gimnáziumi oktatási forma, és ezzel a hagyományos 8+4-es iskolaszervezet határozott bomlásnak indult. A szerkezet-váltó osztályokban 1995/96-ban összesen 32.400-an tanultak.” (Liskó 2000) A kedvező

családi háttérrel rendelkező fiatalok versenyhelyzete, a munkaerő-piaci kihívások növekedésével, az oktatási rendszer átalakulásával tehát lényegesen javult. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a prosperáló térségekben az oktatási rendszer egyenlőtlenségeket növelő szerepe csökkent például mind a fiatalok nyelvismerete, mind a fiatalok kommunikációs státusza esetében.

Az Ifjúság 2000 alapján kitapinthatóvá vált az oktatási rendszer kettészakadása, ugyanakkor az is látható, hogy a prosperáló térségekben érzékelhetővé válik a fiatalok iskolai korszakba kerülése, amely a szabadidős forgatókönyv kialakulásával jár együtt. A szabadidő-szenárió a társadalom középosztályosodásával jár együtt: kialakul a fiatalok fogyasztói státusza, egyre inkább növekszik a fiataloknak fogyasztói és szórakoztatói eszközökkel való ellátottsága és kommunikációs státusza, és egyre korábban válnak a piac szereplőivé.

Az Ifjúság 2000 vizsgálat adatai is azt mutatják, hogy az iskolai szint növekedésével a fiatalok fogyasztói javakkal való ellátottsága is nő, azt látjuk, hogy a jelenleg tanuló fiatalok egyre szélesebb rétege rendelkezik mobiltelefonnal, számítógéppel, világháló-hozzáféréssel. A középosztályosodó fiatalok számára egyre fontosabbá válik a szabadidő, amelyet a szabadidőipar kiépülése kísér. „A bekövetkező változások alapja az, hogy a szórakoztatóipar képviselői hisznek abban, hogy felhasználóik természete változik, úgy látják őket, mint akik rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, amelyek ko-

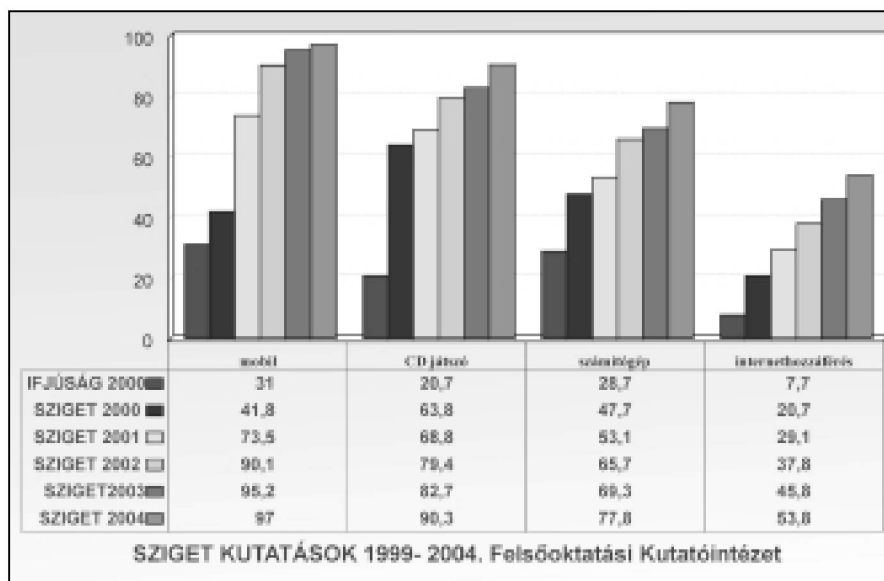
11. grafikon

Iskolai szint szerinti megoszlás. Ifjúság 2000 és Sziget 2000-2003

rábban egyértelműen a középosztály tagjait jellemezték, mint például a tehetőség, a mobilitás, és a képesség arra, hogy a számukra felkínált szórakozási lehetőségek között 'racionális' alapon tudnak választani. Ez a változás jelenik meg abban, hogy a hangsúly a 'szórakoztatóiparban' tapasztalható 'versenyen' van, de megragadható abban is, hogy a vásárlót már nem a 'tagnak', hanem a 'fogyasztónak' tekintik" (Clarke, J. – Jefferson, T. 2000).

A 11. számú grafikonon látható, hogy az egyik legnagyobb magyarországi szabadidős rendezvényen, a Sziget Fesztiválon a leszakadó fiatalok csoportja nem jelenik meg. A Sziget 2000 és az Ifjúság 2000 adatait összehasonlítva kitűnik, hogy a Szigeten a szakmunkásképzőbe járók alul-, a gimnáziumtól a főiskolai, illetve az egyetemi szintig pedig felülreprezentáltak a „szigetlakók” a magyar 15-29 éves fiatalokhoz képest. Az iskolai szintet területi összefüggésben vizsgálva azt láttuk, hogy a fejlett régiókból a Szigetre érkezők felül-, a fejletlenebb térségből jövők alulreprezentáltak a „szigetlakók” között. Ez azt is jelenti, hogy a fejlett térségeknek, például Budapestnek, a teljes ifjúsági társadalma (szakmunkásképzőtől az egyetemet végzettekig) képviselve van a Szigeten, a kevésbé fejlett régiókból érkezők többsége az ifjúsági társadalom felső rétegéből, a főiskolások, egyetemisták, illetve a főiskolát, egyetemet végzettek közül kerülnek ki.

Az Ifjúság 2000 és a Pepsi Sziget 2000 adatait összehasonlítva a szabadidő- forgatókönyv és a fiatalok középosztályosodásának összefüggése különösen szembe-
tűnik.

12. grafikon

Az egyes fogyasztási javak Ifjúság 2000 és Sziget 2000-2004

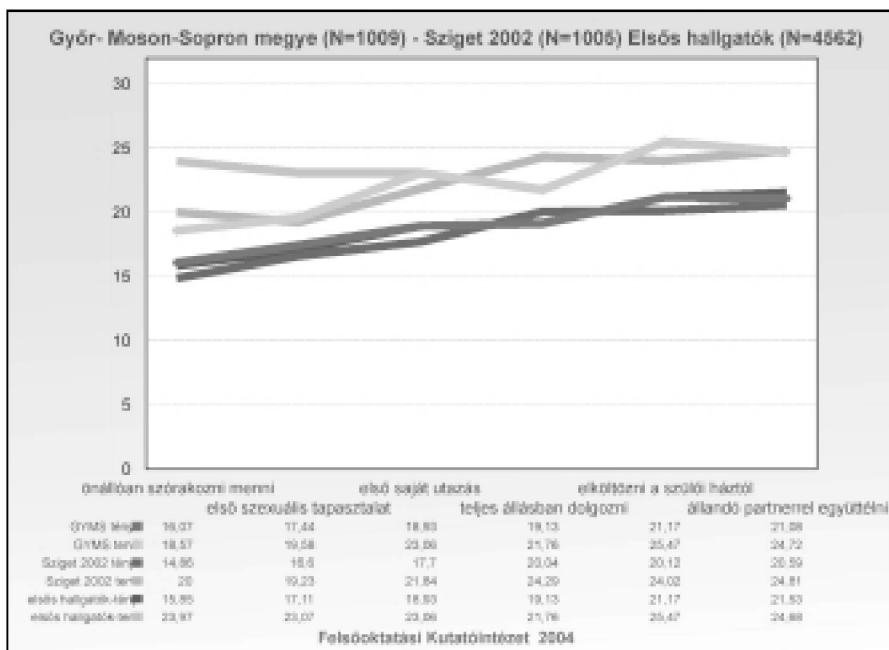

Azt látjuk, hogy a szigetlátogatók közel kétharmada rendelkezik CD-játszóval, a magyar 15-29 éves fiatalok egyötödéhez képest a Szigeten levők számítógéppel rendelkezése és Internet-hozzáférése pedig csaknem kétszerese a 15-29 éves fiatalokénak. Az évenkénti adatok a Szigetre látogatók dinamikusan növekvő fogyasztási státuszát mutatják, mintegy alátámasztva a középosztályosodási folyamat felgyorsulását az új évezred kezdetén.

AZ ÉLETHELYZETEK, ÉLETUTAK INDIVIDUALIZÁLÓDÁSA

Az oktatási expanzió és az ifjúsági korszakváltás a globalizációs folyamatban alapvetően átalakítja az ifjúsági életszakasz hosszát és tartalmát.

Az ifjúsági életszakasz megváltozásának egyik legfontosabb kísérő jelensége a fiatalok individualizálódása, amely a legszembetűnőbben a fiatalok korai önállósodásában mutatkozik meg. A korai önállósodás a szabadidő-tevékenységhez kapcsolódik, olyan életeseményekben mutatkozik meg, mint az első önálló szórakozás, az egyedül jönni-menni, és ide tartozik az első szexuális tapasztalat megszerzése is.

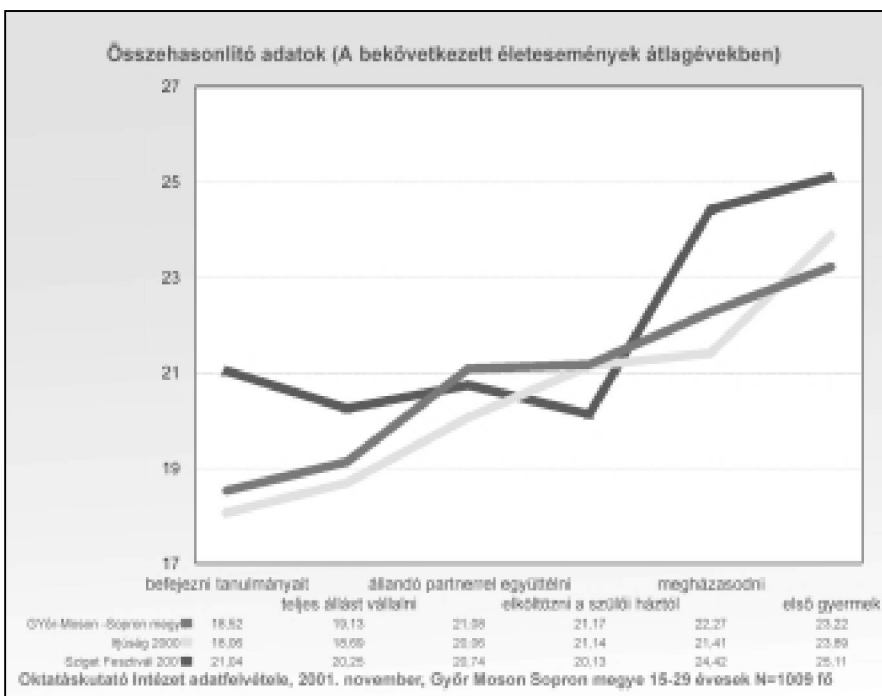

13. grafikon

A korai önállósodás. Győr-Moson-Sopron megyei fiatalok – Elsős hallgatók – Sziget Fesztivál 2002

A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában. Ulrich Beck írja, hogy „a gazdasági szintek eltolódásával (gazdasági fellendülés, oktatási expanzió stb.) a szubkulturális osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek, a ‘rendi’ színezetű osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely a társadalmi osztályok és rétegek hierarchia modelljét aláássa, valóságtartalmát pedig mindinkább kérdésessé teszi.” (Beck 1999)

A 14. grafikonon jól látható, hogy a korai önállósodás az ifjúsági életszakasz kitolódásával jár együtt. Az Ifjúság 2000 és egy prosperáló megye, Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok adatait, valamint a Szigetre látogatókét összehasonlítva azt látjuk, hogy a megye fiataljai, még inkább a Szigetre járó fiatalok később fejezik be tanulmányaikat és később lépnek teljes állásba, házasodnak és vállálnak gyereket, mint országosan tapasztaltuk.

14. grafikon

Az életesemények alakulása. Ifjúság 2000 – Győr-Moson-Sopron megyei fiatalok
– Sziget Fesztivál 2000

Az életesemények kitolódásának összefüggése az iskolázottsági szint emelkedésével jól kiolvasható az Ifjúság 2000 adataiból:

Iskolázottságszerinti részletes szint	iskola befejezése	első állandó munka - vállalat	első élettársi kapcsolat	első házasság	elköltözni otthonról	első gyerek
Általánost nem fejezte be	14,5242	17,1776	17,0074	19,7550	18,7397	21,7694
Általánost befejezte	14,7945	17,2962	19,0278	19,6734	20,8554	22,3955
Szakmunkás tanuló		16,8243	17,0000	17,0000	13,9866	19,1456
Szakmunkásképzőt nem fejezte be	14,5935	17,6125	20,0037	19,8001	19,7595	22,4316
Szakmunkásképzőt befejezte	17,5410	17,8716	20,9675	21,4181	21,6426	23,5550
Középiskolai tanuló		17,9994	19,5375	21,9426	14,6858	21,3363
Középiskolát nem fejezte be	17,1173	18,4826	19,6415	21,2099	22,5923	23,3146
Középiskolát befejezte	19,1351	19,1265	21,2078	21,7350	21,7186	23,8074
Főiskolai, egyetemi hallgató		19,7096	21,9507	22,9160	16,5808	22,3392
Főiskolát, egyetemet nem fejezte be	19,7302	21,0629	21,9126	23,0444	23,5097	24,1128
Főiskolát, egyetemet befejezte	23,3486	21,8774	23,1227	23,5437	23,0278	25,5095

11. táblázat

Az életesemények alakulása iskolai szint (összevont) szerint (N=8000)

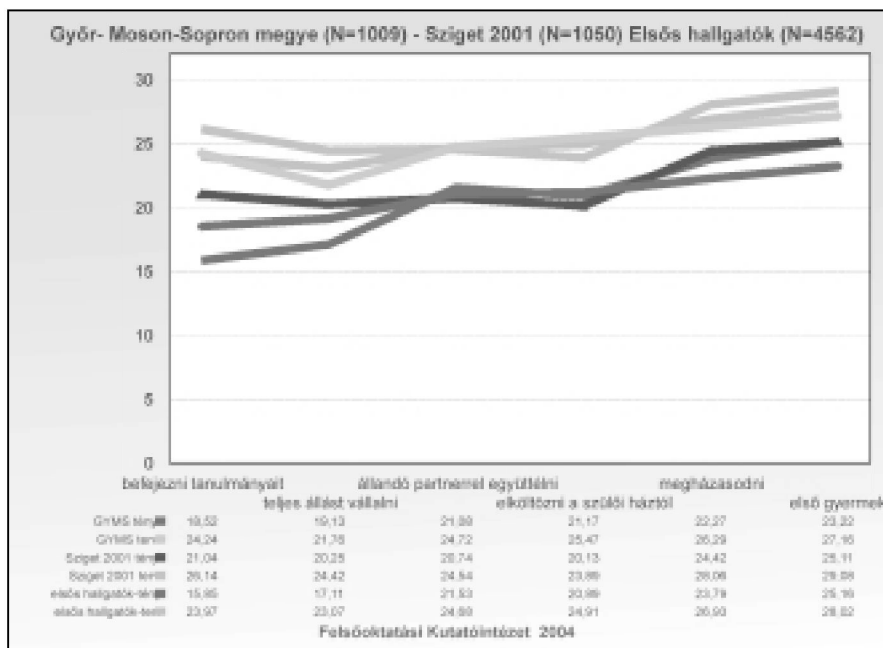
Ha a ténylegesen bekövetkezett életesemények mellett a tervezett életeseményeket figyelembe vesszük, akkor méginkább láthatóvá válik, hogy a tanulásból munkába való átmenet további kitolódásával kell számolni. A Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok körében az első állandó munkavállalás 19,1 évről 21,8 évre, a tanulás végleges befejezése pedig 18,5 év helyett 24,2 évre tolódik ki. A Szigetre járó fiatalok már az állandó munkavállalást 24,4 évre, a munkavállalást 26,1 évre helyezik. A 2001/2002 tanévben elsős hallgatók elképzelése szerint pedig az állandó munkavállalás 23,1 évre, az iskola befejezése pedig 24 éves korra, egy évvel a munkavállalás befejezése után következik be.

Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása nemcsak az iskolában eltöltött idő megnövekedését, hanem új ifjúsági életformát is jelent, derül ki az elsős hallgatók véleményéből. Az elsős hallgatók közül a megkérdezettek háromnegyede azért folytatja tanulmányait, mert mindenképpen diplomát akar szerezni, közel felénél a főiskola, illetve egyetem elvégzése karrierjének felépítésének része. A motivációknál hasonló arányban, közel fele gondolja azért végzi főiskolai, egyetemi tanulmányait, mert ez a szakma érdekli, illetve azért, hogy a munkanélküliséget elkerülje. Az elsőévesek főiskola- és egyetemválasztásában fontos, hogy az oktatásban való részvétellel késleltetik a felnőtt és dolgozó korba való belépést (Manuella du Bois-Reymond 1998). Ezen motiváció háttere nem csak a munkanélküliség elkerüléséből táplálkozik. A megkérdezettek mintegy egyharmada számára az egyetem és főiskola választásában a diákélet vonzása játszik szerepet, egynegyede viszont egyszerűen „nem akarja magát elkötelezni”, „egyelőre nem szeretne főállásban dolgozni”.

Az ifjúsági életszakasz kitolódásával tehát a fiatalok életrajza jelentősen átrendeződik. Ezt jól mutatják azok az adatok, melyek a fiatalok gazdasági aktivitásáról szólnak. Az Ifjúság 2000 vizsgálatban a 15-29 éves fiatalok kétharmada dolgozik és egyhar-

mada tanul. Az egy évvel későbbi Győr-Moson-Sopron megyei vizsgálatban a 15-29 éves fiatalok alig több mint kétötöde, aki csak dolgozik és nem egészen egyharmada, aki csak tanul és még soha nem dolgozott, ugyanakkor a szabadidős forgatókönyvet leginkább megtestesítő Sziget Fesztivál fiataljai közül 2001-ben már csak egyharmad a dolgozó fiatalok és kétharmad a tanuló fiatalok aránya.

Az iskolában eltöltött idő meghosszabbodása azt is jelenti, hogy az egyes életesemények egymásutániságát az életesemények egymásmellettiisége váltja fel. A 14. grafikonról az is leolvasható, hogy a tényadatok szerint a Pepsi Sziget fiataljai már tanulmányaik befejezése előtt munkába álltak, szemben a megye fiataljaival, akik korábban álltak munkába ugyan, de csak a tanulmányaik befejezése után. A tervezett életesemények szerint viszont már a Szigeten megfigyelt trend érvényesül a megye a fiataljai körében is. Az ifjúsági életszakasz kitolódása azt is jelenti, hogy a házasságot megelőzi az állandó partnerrel való együttélés. A Győr-Moson-Sopron megyei fiatalok 14,8%-a volt először házas, de 35%-a élt együtt állandó partnerrel. A Pepsi Szigeten felvett adatok azt mutatják, egybehangzóan a nemzetközi adatokkal, hogy fiatalok állandó partnerrel való együttélése egyre fiatalabb korban következik be.

15. grafikon

Az egyes életesemények bekövetkezése. Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok – Sziget 2001 – Elsős hallgatók 2001

A szülői háztól való elköltözés kétféle trendje rajzolódik ki. Az egyik változat, hogy az állandó partnerkapcsolatot megelőzi az elköltözés, ezt látjuk Szigetre járó fiatalok esetében, azaz a szülőktől való elköltözés a házasságkötés előtt következik be. A másik tendencia, hogy az állandó partnerkapcsolat, megelőzi az elköltözést, ezt látjuk a megyei fiataloknál. A jelenlegi vizsgálatunk a korábbi, győri fiatalok körében folytatott vizsgálatunk megállapításait erősíti meg. „A fiatalok családhoz való viszonyában két fontos mozzanat ragadható meg: A fiatalok élettervezéséből jól kirajzolódik a fiatalok családtól való függőségének, illetve függetlenedésének új dinamikája, amely annak következtében áll elő, hogy a fiatalok önállósodása úgy megy végbe, hogy növekszik az az idő, amelyet szüleikkel töltenek. Az az időpont, amikor a fiatalok a szülői háztól való elköltözést tervezik, leginkább a házasság és az együttélés tervezett időpontjával esik egybe, kevésbé kapcsolják a fiatalok a tanulmányok befejezésének, vagy a munkába állás tervezett időpontjához. Azok azonban, akik tervezik, hogy házasságot kötnek, addigra jórészt szüleiktől függetlenül szeretnének élni (64,1%), szemben a másik három esetben látható 35,5%, 29,6%, illetve 34,8%-kal. Ezt azt is jelenti, hogy azok, akik tervezik, hogy egy állandó partnerrel együtt élnek, azoknak majdnem fele (46,4%) ekkor még (kívánt vagy valójában megítélt) tervei alapján a szüleinél lakik. Hasonlóan, ugyanennyien tervezik, hogy tanulmányaikat befejezik és munkába állnak, még mielőtt elköltöznének otthonról.” (Gábor és társai 1998)

Nálunk is egyre inkább kirajzolódik az ifjúsági életpálya megváltozása. Az ifjúságkutatásokban a kilencvenes években a fiatalok életpályájának alakulását vizsgálva két markáns vonulatot említenek. A „normalizált életrajzot” és az életesemények komplexitását és felcserélhetőségét inkább megengedő „választásos életrajzot”. A vizsgálatok azt mutatták, hogy „egyértelmű kapcsolat mutatkozott a meghosszabbodott ifjúkor és a felső társadalmi rétegek között, valamint a ‘normalizált életrajz’ és a közép- és (főleg) alsó társadalmi rétegek között. Ezt az eredményt a szakmai ambíciókkal és lehetőségekkel lehet magyarázni: ahogy már jeleztük, a fiatalok számára meghosszabbodott a szakképzésre fordított idő, de ez különösen a felsőbb társadalmi rétegekben markáns jelenség. A meghosszabbodott ifjúkor tehát egy egyre inkább általánossá váló ifjúsági létforma, de ez nem jelenti azt, hogy a ‘normalizált’ életrajz eltűnt volna.” (du Bois-Reymond 1998)

A legfontosabb életeseményeket tekintve az Ifjúság 2000 vizsgálatban 64-féle kombinációt kaptunk. Az egyenlőtlenségek és a fiatalok egyéni életrajzáinak összefüggése jól érzékelhető, a magyar 15-29 éves fiatalok 5,2%-át kitevő azon csoportjánál, akiknek legfontosabb jellemzője, hogy korán, 17 éves korban befejezték az iskolát. Következésképpen a csoportnak legfőbb jellemzője: felülreprezentáltak azok, akik nem fejezték be az általános iskolát (3,7%), és különösen felülreprezentáltak (31,3%) azok, akiknek legmagasabb iskolai végzettségük nyolc általános. Felülreprezentáltak azok aránya is, akik a szakképzéstől nem fejezték be (3,0%), alulreprezentáltak viszont azok a fiatalok, akik a szakképzést befejezték – 15,2%. A csoportnak mintegy kétharmada férfi (61,3%) és több mint egyharmad lány. A megkérdezéskor többségében 22 év alatti fiatalnak 97,3%-a soha nem dolgozott. 27,7%-a inaktív, 30,2%-a munkanélküli, ugyanakkor mintegy kétötöd tanuló az iskolarendszeren kívül. Azaz az alacsony iskolai végzettségű fiatalok, akik rossz helyzetét

nagy mértékben determinálja a származási és a települési háttér, biográfia eseményeik szerint is jelentős mértékben differenciálódhatnak. Például kiemelkedhetnek az iskolán kívüli képzés révén, de a korai házasság, a korai gyerekvállalás következtében - mint egy másik iskolázottságában ugyanolyan, de több mint kétharmadában nőkből álló csoportnál láttuk -hátrányos helyzetüket az egyéni választás révén még súlyosabbá tehetik.

A magyar 15-29 éves fiatalokra is érvényes azonban, hogy „a kockázat valójában már nem csak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegiált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki” (Giddens, 1992).

Az Ifjúság 2000 vizsgálatban a 15-29 éves fiatalok közül kiválasztottuk azokat a klaszter csoportokat, amelyeknél a drog kipróbálása meghaladta az átlagot: a 6,7%-ot. A drog kipróbálása ezekben az életesemények alapján képzett klasztercsoportokban az egytizedtől akár a csoport tagjainak felére is kiterjedt. Az egyik domináns csoportot ezekben a klaszterekben a főiskolás és egyetemi hallgató nők képezték, akiknek biográfiájára a normál életrajztól való eltérés volt a jellemző: a korai kiszakadás a szülői házból, a késői élettársi kapcsolat, az egyetem melletti munkavállalás és huszonéves kor második felében egyre markánsabban kirajzolódó magányosság. Azaz a felsőoktatás expanziója és a fiatalok továbbtanulási esélyeinek növekedésével egyidőben növekszik a fiatalok, ezen belül a nők sebezhetősége.

Csoport	A csoport életesemény jellemzői	Csoport nagysága	Csoport nagysága %-ban	drog kipróbálása	domináns nem	domináns életkor	domináns iskolai szint
22,00	a szülői házból korai elköltözés	7	0,1	57,1	nő	-	-
8,00	késői élettársi kapcsolat	14	0,2	28,6	nő	27-29 év	felsőfokon hallgató
24,00	késői élettársi kapcsolat	18	0,2	26,3	nő	23-26 év	felsőfokon hallgató
57,00	későbbi élettársi kapcsolat	8	0,1	25,0	fiú	23-26 év	felsőfokon hallgató
14,00	késői élettársi kapcsolat	202	2,5	21,7	-	23-26 év	középiskolát végzett
11,00	munkába állás felsőfokú tanulmányok mellett	12	0,2	16,7	nő	23-26 év	felsőfokon hallgató
62,00	munkába állás felsőfokú tanulmányok mellett	240	3,0	13,9	-	20-21 év	felsőfokon hallgató
39,00	hagyományos életvezetés	14	0,2	13,3	fiú	23-26 év	felsőfokon hallgató
37,00	korai élettársi kapcsolat	16	0,2	12,5	nő	23-29 év	középiskolát végzett
20,00	korai elköltözés otthonról, magányosság	163	2,0	10,7	fiú	23-26 év	felsőfokot befejezte
18,00	korai munkába állás, gyerek vállalása élettársi kapcsolattal	96	1,2	10,1	nő	27-29 év	ált. befejezte

10. táblázat

Az átlagnál nagyobb arányban drogot kipróbáló csoportok

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban azt hangsúlyoztuk, hogy a fiatalok új korszakba, az iskolai ifjúsági korszakba léptek, az oktatási rendszer expanziójával, egy időben növekszik a az iskolai verseny, az ifjúsági életszakasz kitolódik, megváltozik a fiatalok szocializációs környezete és növekszik a fiatalok veszélyeztetettsége.

Ezeket a folyamatokat a következőkben összegezhetjük: **A továbbtanulásért folyó verseny egyszerre jelent egyre komolyabb anyagi és gazdasági beruházást a szülők számára, ugyanis minél tovább akarnak tanulni a fiatalok, annál inkább növekszik a gazdasági beruházás mértéke.** Ugyanakkor a fiataloknak saját maguknak is egyre többet kell tenni azért, hogy versenyben fennmaradjanak (növekszik a tanulók munkavállalása már a középiskolás korban is, és igen nagy mértékben növekszik a felsőfokú intézményekbe járók körében). Beruházást jelent az iskolán kívüli tanulás is (a nyelvtudást, a számítógépes ismereteket, az egyetemi felvételre való felkészülést még az elit középiskolák tanulói is iskolán kívüli tanulással szerzik meg). A továbbtanulásért folyó verseny és az élettervezésnek ez a megváltozása osztály-hovatartozástól függően eltérően alakul. Már az iskolai versenyben megfigyelhető bizonyos társadalmi csoportok gyerekeinek a leszakadása az alacsony státuszú, falusi, stb. fiatalok esetében, potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója.

Az iskolai korszakba lépés, a közoktatás és a felsőoktatás expanziója a származási és területi (regionális) egyenlőtlenségek körülményei között ment végbe. Az előrelépés az iskolai hierarchián mind a jelenleg tanulók, mind a már iskolai éveiket befejezők körében szoros összefüggést mutat mind az apa, mind az anya iskolázottságával, és markánsná váltak a területi, regionális különbségek. Az iskolai korszakban a fiataloknak közel 10%-a, az általános iskola szintjén megreked, és azok az iskolából lemorzsolódtak, a magyar fiatalok alsó és reménytelenül leszakadt rétegét képezik. Ezen fiatalok körében halmozódnak a származási hátrányok, illetve területileg is egyre inkább koncentrálnak. Azok, akik, általános iskolát végeznek, illetve kimaradnak az általános iskolából, szakmunkásképzőből, és szakközépből, illetve gimnáziumból, a legnagyobb eséllyel válnak munkanélkülivé. A piaci rendszer kialakulása, az osztályrendszer átalakulása, amely a szociális és oktatási intézmények „piacosításával” is jár, azaz az állami intézményrendszer romlása ezen rétegnek újratermelődését még tovább erősíti.

A fiatalok munkába állása időben kitolódik, ami két ok miatt történhet. Az egyik a munkanélküliség következtében, másfelől pedig növekszik azoknak a fiataloknak a száma, akik megszakítva főiskolai és egyetemi tanulmányaikat állnak munkába, illetve a tanulás mellett vállalnak munkát. A kilencvenes években növekedtek ugyan – különösen az iskolázott – fiataljaink karrierlehetőségei, de megszűnt a munkába állásnak a korábbi időszakra jellemző biztonságos útja. A szakmunkásképzőt vagy szakközépiskolát végzettek körében is felvetődik a munka elvesztésének lehetősége, melyet kétféleképpen próbálnak kompenzálni: továbbtanulással, különböző tanfolyamok elvég-

zésével, illetve a szürke vagy fekete gazdaságba való bekapcsolódással. Ezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a munkába állás a próbálkozások számának növekedésével jár együtt, a megfelelő munkahely megtalálása különösen a vidéki városokban, falvakban igen nehéz, részint a munkahelyek szűk választéka következtében, részint pedig az alacsony bérek miatt, vagy pedig a munka jellege miatt kénytelenek sokszor gyakori változtatásokra. Mindez fokozott kockázattal, rizikóval is jár. Új tendencia, hogy a munkahelyi elvárások növekedése erőteljesen behatol a fiatalok magánszférájába, ez alatt azt értjük, hogy nő a családalapítás vagy a gyerekvállalás során a munkahely elvesztésének kockázata, különösen a nők esetében, és a jól fizető és nagy karriert kínáló magáncégeknél, multinacionális vállalatoknál. Az állandó munka megtalálását nehezíti, hogy növekedett a fiatal munkaerő kiszolgáltatottsága. Ez nemcsak a magán-, de szinte permanensen érvényes az állami, költségvetési szférában is. A munkaerőpiacon különösen kiszolgáltatottak az alacsonyan iskolázott, hátrányos helyzetű fiatalok, fokozza a kiszolgáltatottságot és az ebből adódó veszélyeket, hogy ez igen gyakran kapcsolódik össze etnikai hovatartozással, etnikai diszkriminációval (roma fiatalok). Ráadásul a hátrányos helyzetű fiatalok integrációját nehezíti, hogy más alternatívát nem látva alkalmi jelleggel vagy véglegesen a szürke illetve fekete gazdaságba kapcsolódnak be.

A szocializációs feltételek megváltozásával, a piaci rendszer kiépülése, az új oktatási rendszer kialakulásával, az iskolai idő megnövekedésével, csökken a család, az iskola szerepe a fiatalok szocializációjában és növekszik a média és a fogyasztói ipar befolyása. Ez összefügg azzal, hogy az ifjúsági életszakaszban az iskolai idő meghosszabbodásával átalakul a fiatalok szabadidő-tevékenysége, amelyben egyre nagyobb szerepet játszik a piaci alapokon kiépülő szabadidőipar. A szabadidő-tevékenységeknek az olyan formáira fontos utalni, mint az önálló szórakozás, önálló utazás, az első szexuális tapasztalat egyre korábbra helyeződése, amit egyes szakirodalmak a gyermekkor elvesztésének is hívnak. (Vannak tevékenységek, amelyek 15, sőt 14-13 éves korra kerülnek.) Ezek a változások felértékeltek a kortárs csoportok szerepét, de a fiatalok körében a magas kultúrához inkább kapcsolódó alternatív kulturális minták háttérbe szorultak. Ugyanakkor a fiatalok körében egyre inkább előtérbe kerültek a fogyasztói kultúra mintái. Az átalakulás során felvetődő problémák, amelyek igen gyakran felerősítették az etnikai előítéleteket, növelték a fiatalok körében az agresszív kulturális minták szerepét (pl. skinheadek).

A fiatalokat érintő kihívások és a növekvő kockázatok, a fokozódó verseny és a korai önállósodás jelentősen megnöveli a fiatalok veszélyeztetettségét (alkohol, dohányzás, drogfogyasztás, stb.). Ez összefügg azzal, hogy a normál (hagyományos) ifjúsági biográfia tehát a fiataloknak kis hányadára, azon belül is a középiszkolai végzettségű fiatal nőkre jellemző. A magyar 15-29 éves fiatalokra is érvényes azonban, hogy „a kockázat valójában már nem csak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegizált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki.” Ezt jól mutatták azok a – drog kipróbálása az életesemények alapján képzett – klasztercsoportok, amelyekben a drog kipróbálása az egytized-

től akár a csoport tagjainak felére is kiterjedt. Az egyik domináns csoportot ezekben a klaszterekben a főiskolás és egyetemi hallgató nők képezték, akiknek biográfiájára a normál életrajztól való eltérés volt a jellemző: a korai kiszakadás a szülői házból, a késői élettársi kapcsolat, az egyetem melletti munkavállalás és huszoneves kor második felében egyre markánsabban kirajzolódó magányosság. Megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatás expanziójával és a fiatalok továbbtanulási esélyeinek növekedésével egyidőben növekszik a fiatalok, ezen belül a nők sebezhetősége.

Tanulmányunkból kiderül, hogy az oktatási rendszer átalakulása nem ad megfelelő választ az iskolai ifjúsági korszak kihívásaira. Az oktatási rendszer elitközpontúsága nem megkönnyíti, hanem megnehezíti az iskolai ifjúsági korszakba való átlépést. A jelenlegi oktatási rendszer éppen a válság- és stagnáló övezetekben szelektál és diszkriminál erőteljesen, ezáltal nem csökkenti, hanem növeli a származási, területi egyenlőtlenségeket, növeli és nem csökkenti a generációs szakadékok nemzedékek között és a fiatal nemzedéken belül és végképpen válasz nélkül hagyja az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok veszélyeztettségét, és közönyös a fiatalok sebezhetőségével szemben. Azt is hangsúlyoztuk, hogy ennek nem a piaci rendszer kiépülése, hanem éppen kiépülésének megkésettisége az oka.

IRODALOM

- [1] Andorka Rudolf (1992) *Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1910-1990*, Statisztikai Szemle, 70, 4-5 301-324
- [2] Andorka Rudolf (1996) *A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltás problémái és lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig*. In.: Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, Antológia Kiadó 15-55
- [3] Andorka Rudolf (1996) *A társadalmi jelzőszámok tükrében*. In: *Társadalmi riport 1996*. Szerkesztette: Andorka Rudolf-Kolosi Tamás-Vukovich György. Budapest, TÁRKI-Századvég 16- 44
- [4] Beck, Ulrich (1999) *Túl renden és osztályon?* In.: *A társadalmi rétegződés komponensei (szerkesztette: Angelusz Róbert)* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 426. o.
- [5] Bukodi Erzsébet (1998) *Nőttek-e az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek?* Századvég, 2. 159-166
- [6] Chisholm, L. (1997) *Initial Transitions between education, training and employment in learning society. International Bulletin of Youth Research*, 15, 6-16
- [7] Chisholm, Lynne (1993) *Élesebb lencse vagy új kamera?* In: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely
- [8] Clark J. – Jefferson T. (2000) *A munkásosztály ifjúsági kultúrái*. In.: Gábor Kálmán (2000) *A középosztály szigete*. Belvedere Kiadó, 115-136

- [9] Dahrendorf, Ralf (1990) *Reflections on the Revolution in Europe*. New York, Random House
- [10] du Bois-Reymond, M. (1998) *I don't want to commit myself yet: young people's life concepts*. Journal of Youth Studies, 1(1), 63-79
- [11] du Bois-Reymond, M., van Rooijen, e. & Guit, H. (1991) *Life perspectives of adolescents: a study from The Netherlands (A fiatalok élet-perspektívái, tanulmány Hollandiából)*, In: W. Heinz [szerk.] *Life Course and Social Change: Comparative Studies in Labour Market and Social Policy, Volume II (Életút és társadalmi változás: összehasonlító tanulmányok a munkaerőpiac és a szociálpolitika témaköréből, II. kötet)* (Weinheim, Deutscher Studien Verlag)
- [12] Ferge Zsuzsa (2000) *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
- [13] Ferge Zsuzsa (2002) *Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban*. Szociológiai Szemle 4., 9-33
- [14] Fóti János: *Az ifjúság elhelyezkedésének kérdései, a fiatalok munkanélkülisége, különös tekintettel az iskolázottság és szakképzettség kérdésére*. In.: *Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély?* Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 123-128
- [15] Fóti János: *Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség kérdésének vizsgálatához*. In.: *Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély?* Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 1999, 68-74
- [16] Fuchs, Werner (1981) *Einführung. Jugend '81 Lebenswürfe Alltagskulturen Zukunftsbilder*. (Alapvető tanulmányok: Arthur Fischer, Ruth Ch. Fisher, Werner Fuchs, Jürgen Zinncker. Szerkesztette: Jürgen Zinnecker). Hamburg, Jugendwerk Deutsche Schell, 2. köt.
- [17] Fuchs, Werner (1981) *Einführung. Jugend '81 Lebenswürfe Alltagskulturen Zukunftsbilder*. (Alapvető tanulmányok: Arthur Fischer, Dr. Ruth Ch. Fisher, Prof. Dr. Werner Fuchs, Dr. Jürgen Zinncker. Szerkesztette: Dr. Jürgen Zinnecker). Hamburg, Jugendwerk Deutsche Schell, 2. Kötet
- [18] Gábor Kálmán (1992) (szerk. és tanulmányok) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, 224
- [19] Gábor Kálmán (1996) *Ifjúságkutatási tézisek*. Educatio Füzetek, Vol. 2. 5-13
- [20] Gábor Kálmán (1996) *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás*. Educatio Füzetek, Vol. 2. 13-34
- [21] Gábor Kálmán (1997) *Iskolai ifjúsági korszak előtt? A soproni és salgótarjáni tanuló fiatalok*. Bp. Oktatókutató Intézet /Kézirat
- [22] Gábor Kálmán (2000) *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Kiadó

- [23] Gábor Kálmán (2002) *A Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok*. Belvedere Kiadó
- [24] Gábor Kálmán és társai (1998) *A győri fiatalok helyzete*. Budapest, Oktatáskutató Intézet /Kézirat
- [25] Gábor Kálmán: (1993) *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged
- [26] Gábor Kálmán – Balog Iván (1995) *The Impact of Consumer Culture on Eastern and Central European Youth*. Educatio, Vol. 2. 311-327
- [27] Gazsó Ferenc (1997) *A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer*. Századvég, 4., 73-107
- [28] Gazsó Ferenc (2000) *A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer*. In.: *Egyéni esélyek, iskolai esélyek, társadalmi esélyek*. Budapest, Napvilág Kiadó
- [29] Gazsó Ferenc (2001) *A társadalmi szerkezetváltozás trendjei*. In.: *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. [szerk.: Földes György-Inotati András], Budapest, Napvilág Kiadó 137-157
- [30] Giddens, A. (1992) *Modernity and Self-identity (Modernitás és identitás)* Cambridge, Polity Press)
- [31] Halász Gábor (1998) *Az oktatáspolitikai lehetőségei*. Századvég, 1. 116-130 o.
- [32] Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002) *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Oktatáskutató Intézet-Új Mandátum
- [33] *Jelentés a magyar közoktatásról 1995* [szerk.: Halász Gábor-Lannert Judit], Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 418
- [34] Kelemenné Farkas Márta (1998) *Tézisek és kommentárok*. Századvég, 1., 130-138
- [35] Kemény István (1996) *A romák és az iskola*. Educatio, 1996 2., 71-83
- [36] Kemény István (1996a) *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. Budapest, (Kézirat)
- [37] Kemény István (1997) *A magyarországi roma (cigány) népességről*. Magyar Tudomány, 1997. 6. szám, 644-655
- [38] Kemény István (2000) *Roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon*. In.: *Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély?* [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged, Belvedere Kiadó, 68-73
- [39] Kemény István – Havas Gábor (1996) *Cigánynak lenni*. In.: *Társadalmi riport 1996* [szerk. Andorka Rudolf-Kolosi Tamás-Vukovich György]. Budapest, TÁRKI-Századvég
- [40] Kemény István (1991) *Leszakadók – a gazdasági és társadalmi szerkezetváltás alternatívái*. (szerk.) Ladányi János Replika 4.

- [41] Kolosi Tamás (2000) *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Budapest, Osiris
- [42] Kolosi Tamás (2000) *A terhes babapiskóta*. Budapest, Osiris Kiadó 186. o.
- [43] Kozma Tamás (1995) *Ifjúság és oktatás*. Educatio 2., 203-222
- [44] Kozma Tamás (1996) *Télepihálózati és iskolarendszer*. Educatio, 2., 248-259
- [45] Lakatos Judit: *Ifjúsági munkanélküliség*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged, Belvedere Kiadó, 58-63
- [46] Lannert Judit (1996) *Változások a hazai iskolaszervezetben*. Educatio, 2., 215-230
- [47] Lannert Judit (1998) *Az oktatás a kilencvenes években – a számok tükrében*. Századvég, 1., 138-149
- [48] Lannert Judit: *Az ifjúsági munkanélküliség és az arra adott válaszok az oktatás területén (Nyugat-Európa és Magyarország)*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged, Belvedere Kiadó, 98-100
- [49] Lash, Christopher (1996) *Az önimádat társadalma*. Budapest, Európa Kiadó, 124-125. o.
- [50] Lengyel László (2000) *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged, Belvedere Kiadó, 39-47
- [51] Liskó Ilona (1996) *A szerkezetváltás első hulláma*. Educatio, 2. 260-283
- [52] Liskó Ilona (1998) *Esélyegyenlőség és oktatáspolitikai*. Századvég, 1. 150-156
- [53] Liskó Ilona (2000) *Az iskolarendszer átalakulási tendenciái*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged, Belvedere Kiadó, 113-123
- [54] Lukács Péter (1996) *Iskolarendszerek a fejlett tőkés országokban*. Educatio, 2., 203-214
- [55] Matolcsy György és társai (2000) *A tudástársadalom kiépítésének forrásai Magyarországon*. Budapest, 2000 Oktatási Minisztérium
- [56] Nemeskéri István (2002) *Módszertani keretek*. In.: Ifjúság 2000. Tanulmányok I. (szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László) Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
- [57] Phil Cohen (1998) *Rethinking the Youth Question*. (Az ifjúsági probléma újragondolása) In.: Rethinking the Youth Question. Education, Labour, Cultural Studies. Macmillan 237. o.
- [58] Róbert Péter (1998) *Hipotézisek az oktatás és társadalmi mobilitás összefüggéseiről*. Századvég, 1., 156-164
- [59] Szegő Szilvia (2000) *Ifjúság és a munka világa*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged, Belvedere Kiadó, 54-58

- [60] Ulrich Beck (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity* (London, Sage)
- [61] Ulrich Beck (1999) *Túl renden és osztályon?* In.: A társadalmi rétegződés komponensei. [szerk.: Angelusz Róbert], Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468
- [62] Wallace, Claire-Jones, Gill (1992) *Youth, Family and citizenship*. Buckingham-Philadelphia, Open university Press
- [63] Wallace, Claire (1998) *Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé?* Korunk, 6., 5-12
- [64] Wendt, Robert (2002) *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok*. Budapest, Perfekt Kiadó
- [65] Zinnecker, Jürgen (1991) *Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa-Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend*, in Melzer, W.-Heitmeyer, W.-Liege, L.-Zinnecker, J.(Hrsg.) *Osteuropäische Jugend im Wandel*, Weinheim/München, Juventa Verlag, 121-137
- [66] Zinnecker, Jürgen (1993) *A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához)*. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely
- [67] Zinnecker, Jürgen (1993) *Gyermekek, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban*. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely